

Det andet stavnsbånd

Et lokalstudie i Thisted afholdsforenings ideologi og arbejde for at forandre mennesker og samfund

Eriksen, Sidsel

Published in:
Historie

Publication date:
1991

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Document license:
[Ikke-specificeret](#)

Citation for published version (APA):
Eriksen, S. (1991). Det andet stavnsbånd: Et lokalstudie i Thisted afholdsforenings ideologi og arbejde for at forandre mennesker og samfund. *Historie*, (4), 529-588.

HISTORIE

Det andet stavnsbånd

Et studie i Thisted Afholdsforenings ideologi og arbejde for at forandre mennesker og samfund i årtierne før århundredskiftet

Af Sidsel Eriksen

Afholdsbevægelsen omfatter et vidt spektrum af afholdsforeninger og -loger med fælles rod i Amerikanske frikirkekrede. Herhjemme opstod og udvikledes afholdsbevægelsen i årtierne omkring århundredskiftet og blev en – ofte overset – del af de folkelige bevægelser. Følgende detailsstudie af Thisted Afholdsforening er tænkt som et bidrag til en karakteristik af bevægelsens virke og strategier. Indadtil kan bevægelsen kendetegnes ved begreber som selvudvikling, selvhjælp og selvdisciplin, udadtil fremstod den som en kulturel bevægelse i forsøget på at forandre drikkeskikken som sådan i lokalsamfundet. I artiklen forsøger forskningsstipendiat Sidsel Eriksen at indkredse, hvorvidt bevægelsen formåede som i Sverige at skabe en ny og afholdende modkultur i samfundet.

Drikkeskikken

»Men kjære Medborgere og Medborgerinder! Endnu hviler denne – Drikkeskikken – dette andet Stavnsbaand, som en Skamplet, ja, som en Forbandede over vort Land og vort Folk. Dette Stavnsbaand knuger vort Folk nede, sløver dets Vilje, dets Kraft, dets ædle Tanker, saa at den ægte, sande, hjærtelige og dybtfølte Fædrelandskjærlighed, der skal til for at hæve et Folk til det, det skal være, ikke forstaaes paa den rigtige Maade af Folket i sin Helhed. Det er derfor vi indtrængende beder Eder alle om at gjøre alt, hvad I kan, for at vort Land kan blive frigjort fra dette Stavnsbaand, denne Drikkeskik, der er en Vanære for vort elskede Fædreland. Skal der være og er der nogen ret Mening og Sandhed i de Ord, der saa tit og saa let flyder over danske Mænds og Kvinders Læber: »Frygt Gud«, »Ær Kongen«, »Elsk Dit Fædreland«, da tag fat og hjælp os i vort Arbejde med at bygge Hjemmene, de rette Børnehjem, op, ... hvoraf Fædrelandet bestaar, og hjælp os med [at] drive vort Lands største, ja allerførste Fjende bort. Dette kan ske, naar vi alle for fuldt alvor vil. Begynd dermed i Dag, paa denne mindeværdige Dag, lad Glasset staa i Dag, forsøg paa om I ikke har Kraft og Vilje nok til at lade staa det Bæger med den Gift i, som har ødelagt saa mangen brav dansk Broder og Søster baade paa Sjæl og Legeme. ... Ned med Drikkeskikken! Bort med det andet Stavnsbaand!«

1. [Schaltz]: Thisted Afholdsforenings Bestyrelse, i: *Thisted Amts Tidende* 22/6 1888.

Det andet stavnsbånd. Et studie i Thisted Afholdsforenings ideologi og arbejde
Af Sidsel Eriksen
Lokalhistorie og lokalbeskrivelse i Kina – Tilfældet Harbin
Af Søren Clausen og Stig Thøgersen
Historisk Essay:
Den historiske fortælling
Af Bo Elbrønd-Bek
Kommentar:
Mønt, vægt og kornmål i 1500-tallet
Af Søren Balle
Organisationer og administration
Af Jørgen Fink
Anmeldelser og litteraturnyt

JYSKE SAMLINGER · NY RÆKKE 18,4 · 1991

Opråbet, der blev uddelt i Thisted 20. juni 1888 og trykt i egnens aviser, var skrevet af kontorist J. S. Schaltz, formand for Thisted Afholdsforening². Hans umiddelbare anledning var en forventning om, at der ved festlighederne i juni 1888 ved 100-årsjubilæet for Stavnsbåndets ophævelse, ville blive konsumeret en hel del alkohol. Polemisk stillede han det på spidsen, om der virkelig var grund til at fejre »Gud, Konge og Fædreland«, når befolkningen stadig var holdt nede i et »Stavnsbånd« – ikke i en økonomisk magtrelation, men, og det var ikke mindre problematisk, i en kulturel magtrelation, drikkeskikken, som en »vanærende samfundsnorm«. Drikkeskikken var et kulturelt åg, som de ikke afholdende samfundsborgere pålagde folket og bidrog derved til dets ulykke og fordærv ved at borttribbe folkets vilje, kraft og ædle tanker.

Som formand for Thisted Afholdsforening anså kontorist Schaltz det derfor for sin opgave at advare mod denne skik, når lejlighed bød sig – og lige som på stavnsbåndstiden få de ansvarlige d.v.s. de, der endnu nød alkohol, interesseret i at gøre noget ved det. Men samtidig antydede han, at han ikke var alene med sine synspunkter. Netop stavnsbåndsparallellen blev i 1888 taget til indtægt af samtidens folkelige og politiske opposition, og dertil ville Schaltz også regne sig. Og så var parallellen heller ikke helt ueffen, fordi det jo var lykkedes for folket at blive befriet eller befri sig fra det første stavnsbånd, hvem der så end bar hovedansvaret herfor.

Rent konkret var Schaltz' »andet stavnsbånd« dog netop møntet på den drikkeskik, der ifølge afholdsfolkene fulgte i kølvandet på den folkelige og politiske bevægelse: »medens Folk i Gamle Dage særlig kun drak ved Gilder, havde vi nu til Dags saa mange Fester, Dyrskuer og Møder, og ved dem alle skulde der drikkes, hvis det skulde gjælde for noget ... At drikke er i vore dage næsten en Pligt«, fastslog afholdspioneren gårdejer Ole Thøgersen ved et afholdsmøde i 1884³. En anden afholdssagittor Zimmermann var også bekymret for demokratiets muligheder, når det i den grad, som han påstod, kobledes sammen med drikkeskikken: »Selv ved politiske Møder og Valghandlinger, hvor Manden er kaldet til Udvælsen af sin Borgerret og skal fælde Afgjørelsen i Landets Anliggender, drikkes der tidt saaledes, at mange ikke veed, hvad de forskjellige Talere siger.« Han var ikke i tvivl om, at drikkeriet var blevet liberaliseret og dermed havde tiltaget i omfang: »Spiritus'en er blevet lige saa nødvendig i vort Folkeliv

Teksten er i følge Thisted Afholdsforenings forhandlingsprotokol 24/5 1888 forfattet af Schaltz og trykt i 2000 exmpl. uddelt i byen. 20. juni fra morgenstunden.

2. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 24/5 1888.

3. Ole Thøgersen: Et Totalafholdsmøde, i: *Thisted Amts Tidende* 13/2 1884.

som Mad og Drikke. Den Møder den unge for hvert Skridt, han gjør i Livet. Vor Tids ofte misforstaaede Frihedstrang begunstiger de unges tidlige Fordærvelse. Mange ældre Svende, Karle o.s.v., anser det som et Bævis paa en vis Folkelighed eller Liberalitet fra deres Side, naar de sætter sig til at drikke med unge Mennesker, som ikke er andet end Drengene⁴.

Mål for afholdsfolkens angreb var også det liv, der udfoldede sig på de mange nye kroer og værtshuse, der, som de kunne påvise, var opblomstret med liberaliseringen af næringslovgivningen⁵. Egentlig var det vel den gamle drikkekultur, som dér fik nye udfoldelsesmuligheder, stærkt støttet af ølindustriens nye frembringelser. Populære var de »halve Bajere«, som blev nydt sammen med arbejdskammerater efter arbejdstid, når et eller andet skulle fejres eller diskuteres, når en handel skulle afsluttes, når det var dårligt vejr eller lønudbetalingsdag. Man kunne være sikker på altid at være accepteret, hvis man deltog i drikkelaget. Billetten til værtshusfællesskabet var omgangsbajerne eller »snapsene: det at man skiftedes til at gå i en omgang til hele flokken. Derved kunne den sociale drikker ikke forlade selskabet før han selv havde givet sin omgang, drukket sin egen omgang hjem igen eller ikke havde flere penge⁶. Og blev den enkelte ikke ruineret af drikkeriet, så lokkede værtshusene med det evindelige kortspil – om penge.

Det er dog også et faktum, at folket faktisk blev befriet fra dette andet stavnsbånd. Meget tyder på, at alkoholforbruget i Danmark kulminerede allerede i 1870'erne og nåede et lavpunkt i 1920'erne⁷. Normalt tilskrives

4. 'Til Totalafholdsmødet i Gaar paa Thisted Raadhus', i: *Thisted Amts Tidende* 25/2 1884.

5. Der tænkes især på loven 2. Juli 1870 om Brændevinshandel. Loven gav Detailist, Købmand eller Forbrugsforening ret til brændevinshandel, når de indløste et næringsbevis dertil. Loven medførte en kraftig stigning i udsalgsstederne på landet og – skønt det egentlig var ulovligt – også udsalgssteder i tilknytning hertil. Situationen blev drøftet på 'Danmarks Afholdsforenings Delegeretmøde 28., 29. og 30. Juni 1887', i: *Dansk Afholdsblad* 15/7 1887, s. 217.

6. En samtidig beskrivelse af de forandrede forbrugsvaner findes i H. P. Ørum: *Om brugen af spirituose drikke i Danmark udenfor Kjøbenhavn. Et uddrag af beregninger fra 325 læger, 1889*, (Udgivet ved Samfundet til Ædrulighedens fremme), bl.a. s. 14, 17-19, 21; Lars Magnusson: *Orsaker till det förindustriella drickandet – supandet i hantverkets Eskildstuna, i: Alkoholpolitik. Tidskrift för nordisk alkoholforskning*, 1985:1, s. 23-29.

7. Hvorvidt der faktisk skete en forandring i forbrugsvaner, og hvorvidt denne forandring skulle være en »objektiv« forklaring på drikkeriets synliggørelse og afholdsbevægelsens fremvækst, kan ikke endelig fastslås ud fra afholdsfolkens i samtiden ofte stærkt agitoriske beskrivelser. At alkoholforbruget bestående af brændevinen og ikke mindst det nye og stærkere undergærede bajerske øl kulminerede i 1870'erne, er påvist foreløbig i artiklen af Inge Bundsgaard og Sidsel Eriksen: Hvem disciplinerede hvem? En kom-

faldet spiritusbeskatningen i 1917 og den næringslovgivning, der i 1912 og 1924 muliggjorde begrænsninger i antallet af beværtninger med ret til udskænkning af alkohol. Meget tyder dog på, at nøglen til dette forbrugsfald er at finde længere tilbage i Schaltz og hans meningsstællers lokale afholdsarbejde. At forstå denne anden »stavnsløst» må derfor kræve et indblik i, hvem disse Schaltz' meningsstæller faktisk var, hvad de repræsenterede, og ikke mindst hvordan de gjorde sig gældende i lokalsamfundet.

Thisted – byen med de mange muligheder

Det var havnen, der var den egentlige årsag til Thistedes vækst i anden halvdel af forrige århundrede. Ikke alene fjordfiskeriet, men især Thistedes placering som handelsknudepunkt med forbindelse både til de danske købstæder gennem Limfjorden og til de nye eksportmarkeder i Norge og England skabte erhvervsmuligheder. Der kom også en del ny industri, som var mere eller mindre knyttet til havnen: skibsbygning, jernstøberi, kalkbrænderi og spinderi. Stærkt gik byudviklingen især, efter at Thisted 28. april 1882 også blev »stationsby« med anlæggelsen af Thisted-Oddesundbanen, der skabte forbindelse til det øvrige land via Struer. Det trak mange folk til byen. Der var 2342 Thisted-boere i 1850, 4184 i 1880 og 6072 i 1901.

De nye byboere var for en stor del indvandret til Thisted fra det omliggende landområde. De havde opgivet livet på landet, var rodløse og søgte nu et nyt ståsted og nye omgangsformer i byen. En del fandt tydeligvis et tilholdsted præget af kammeratskab, accept og forståelse på byens værthuse. Men der var ellers masser af tilbud og strategier for en mere konstruktiv indretning af tilværelsen – som bybo. De forskellige religiøse samfund især Indre Mission og det grundtvigsk/folkelige foreningsliv lovede folk en bedre tilværelse, blot de selv troede på det – eller blev oplyste nok. *Thylands Baptismentighed* blev oprettet i 1891, *Frelsens Hær* begyndte at virke i 1890, *Indre Mission* indviede et nyt Missionshus i december 1886. *Den frie Mission* blev stiftet i 1885 som en udbryderbevægelse af Indre Mission og var i 1888 medstifter af Det danske Missionsforbund. Den grundtvigske foredragsforening *Dansk Forening* blev oprettet i 1865 med den kendte pastor H. Chr. Sonne som formand⁸.

mentar til Poul E. Porskær Poulsens artikel: Afholdsbevægelsen som disciplineringsagent, i: *Fortid og Nutid* bd. XXXIII 1986, s. 57.

8. 'Frelsens Hær', i: *Thisted Amts Tidende* 16/4 1890; 'Indvielsen af det nye Missionshus i

Sonne var også en hovedkraft i oprettelsen af *Thisted Arbejderforening* i foråret 1866 som den første brugsforening. Han mente, at man kunne sikre arbejderne en bedre udnyttelse af lønnen gennem en organisering af arbejderne vareindkøb og gøre lidt for hans dannelse⁹. *Arbejderbevægelsen* slog sig i slutningen af 1890'erne op på, at fordelingen af ressourcerne i samfundet var uretfærdig og burde forandres.

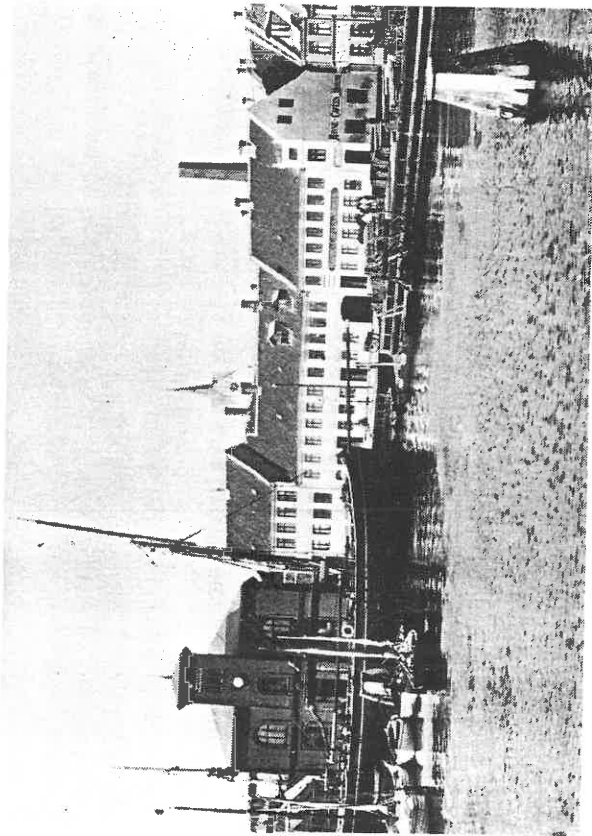
Hvad man imidlertid ofte glemmer, er byens mange afholdsforeninger og -loger, der – som udtrykt af Schaltz – var af den overbevisning, at livet kun blev bedre, hvis drikkeskikken forsvandt. Den samlede afholdsbevægelse havde faktisk omkring århundredskiftet organiseret omkring 15 % af byens voksne befolkning, og de fleste af tidens store afholdsselskaber havde da også fået lokalafdelinger i Thisted. Byen kunne tilbyde afholdenhed efter snart sagt enhver smag. *Thisted Afholdsforening* var den største og første forening. Den havde i årtiet siden sin stiftelse i 1883 – året efter jernbanens gennemførelse – fået flere hundrede medlemmer. Og så havde den udskilt en række satellit-afholdsforeninger rundt omkring i Thy. Deriblandt endnu en afholdsforening, *Dannebrog*, i Thisted med godt hundrede medlemmer. Disse foreninger hørte ligesom Thisted Afholdsforening under den største danske – folkelige – afholdsorganisation, Danmarks Afholdsforening. Andre – ofte frafaldne medlemmer fra afholdsforeningerne – sluttede sig sammen i de hemmelige, amerikansk opfundne Good-Templarloger under N.I.O.G.T. [Nordisk Independent Orden af Good Templars], hvor man måtte drikke hvidtøl, eller under I.O.G.T. [International Order of Good Templars], der holdt sig helt til vandet. Her kaldte man hverandre for brødre og søstre og holdt øje med, at ingen i søkendes flokken rørte alkohol. Allerede i april 1884 blev logen *De syv Brødre* stiftet¹⁰, og i april 1887 logen *Det gode Ønske*¹¹. Logen *Redningsankeret* så dagens lys i løbet af 1890'erne, medens logen *Limfjorden* blev stiftet i

Thisted', i: *Thisted Amts Tidende* 29/12 1886; Helge Rasmussen: *En dansk vækkelsesbevægelse. Det danske Missionsforbund 1888-1963*, Kbh. 1963, 212ff; Dansk Forening. Forhandlingsprotokol 13/1 1865.

9. 'Thisted Arbejderforening', i: *Thisted Amts Tidende* 3/7 1891.

10. Kun få af logens medlemmer kendes: fiskeshandler Marchus Vilsted, muremester Wilhads Jensen, Chr. Lund, Chr. Bille. Se 'Meddelelse', i: *Reform* [Hickmans] 1/1 1885; 15/5 1884. Marchus Vilsted kendes som kontingentfrit medlem af Afholdsforeningen Dannebrog. Anton Jensen optages i logen »De syv Brødre«, 20/2 1886, 19/6 1886; Good Templar Logen »De syv Brødre« i Thisted, i: *Thisted Amts Tidende* 22/5 1886.

11. J. C. Olsen, Chr. Lund og P. Larsen (ØT). Ordensnyt, i: *Danske Good Templar* [Mallinsk] 15/5 1887, s. 164; Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 27/2 1889, 16/11 1897.

Havnen, toldstedet og havnecaféen i 1904. I en artikel i *Thisted Dagblad* 2. februar 1884 umiddelbart efter afholdsbevægelsens gennembrud i Thy konstaterede den Thyiske afholdspioner og gårdejer Ole Thøgersen, at værtshuset var noget nyt – og farligt – opblomstret med jernbanens udbredelse: »For 50 Aar Siden havde vi ikke nogen Kro her i Thy, der var værd at nævne; men da vi fik Jærnbanen, fik vi ogsaa 8 ny Kroer foruden de 18, vi havde, og ... henvend 50 Værtshusholdere i Thisted. Udsalgsstederne for berusende Drikke her i Landet er i de sidste 20 Aar forøget til det tredobbelte Antal«. Foto på Det kongelige Bibliotek.

1901¹². Hver af afholdslogerne omfattede i regelen op til et halvt hundrede logebrødre og -søstre. Den første provinsafdeling af den kristelige afholdsforening *Det blaa Kors* blev stiftet i Thisted i 1895 og fik efter århundredskiftet godt 100 medlemmer og tilhængere – i tilslutning til Indre Mission¹³. Den meget liberale afholdsorganisationen *Det blaa Baand*, der tillod medlemmerne ikke blot at nyde vin til måde, men også at byde alkohol til andre, fik dog først fodfæste i byen i 1905¹⁴. Var man utilfreds med én afholdsstrategi, kunne man altid finde en anden. Mobiliteten mellem foreningerne var stor. Men hvorfor valgte disse byboere netop afholdsbevægelsen som ståsted? Og hvilken betydning fik bevægelsen for dem?

12. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 19/8 1902.

13. Blå Kors [Thisted]. Forhandlingsprotokol 30/4 1902.

14. H. E. Borch: *Det blaa Baand's historie i Danmark 1890-1905*, 1905, s. 101.

Kontorist Schaltz' afholdsforening var afgjort dominerende i afholdsbilletet i Thisted, og det er da også Thisted Afholdsforening, der har efterladt sig materiale for eftertiden. Afholdsstudiet må derfor tage sit udgangspunkt her.

Afholdsfolkene

Vi ved egentlig ikke meget om initiativet bag Thisted Afholdsforening. Den 27. oktober 1883 stiftede tretten Thistedborgere en afholdsforening, og syv af disse dannede en bestyrelse. Der var to smede, en skomager, en farver, en drejer, en bankdirektør og en person uden erhvervsangivelse¹⁵. Inden året var der omme havde ialt 39 afgivet løfte om afholdenhed, og i løbet af få år var medlemstallet steget til tre-firehundrede¹⁶.

Thisted Afholdsforenings underskriftsbog udgør på den første side nær en komplet liste over afholdsløfteunderskrivere i foreningen, men ud over den enkeltes navn, nummer og indmeldelsesdato giver den ingen systematiske oplysninger om medlemmet i øvrigt¹⁷. I 1892 havde 1374 ialt underskrevet løftet, men en del var i mellemtiden faldet fra. Kun 348 (215 ♂ og 133 ♀) af de oprindelige underskrivere figurerede stadig som medlemmer af foreningen.

Det store frafald var formentlig årsagen til, at kontorist Schaltz i 1892 udarbejdede en helt ny detaljeret medlemsbog, hvor foreningens daværende 348 medlemmer blev indskrevet som de første. Medlemsbogen giver således et øjebliksbillede af, hvem der var i foreningen.

Der var i 1892 næppe overraskende en del af byens svende og lærlinge i håndværket, men også flere handlende. Der var også en del selvstændige håndværkere og ufraglære arbejdere og en mindre gruppe gård- og husmænd og landarbejdere. Billedet adskiller sig ikke væsentligt fra de er-

15. Totalafholdsefterretninger, i: *Totalafholdsblader* 3/11 1883, s. 254; Allerede i marts 1883 var der dog stiftet en forening i Thisted af især unge mennesker. Denne første forenings levetid må have været kort, i alt fald ses ikke noget medlemssammenfald til den blivende afholdsforening. Se 'Thisted Sogns Totalafholdsforening', i: *Danmarks Totalafholdsblad* 31/3 1883, s. 55.

16. Thisted Afholdsforenings. Forhandlingsprotokol angav ved adskillige lejligheder medlemstal for foreningen. 29/6 1885: 322; 12/10 1885: 329; 20/2 1886: 334; 26/6 1886: 244; 17/9 1886: 265; 5/3 1887: 290; 25/4 1887: 280; 23/5 1887: 251; 4/11 1887: 259 (160 ♂ 99 ♀); 12/8 1889: 259 (165 ♂ 94 ♀); 28/7 1890: 273 (166 ♂ 107 ♀); 1892: 361; 20/7 1896: 396; 1/9 1896: 402; 16/2 1903: 435.

17. Thisted Afholdsforening. Løfteprotokol 1883-. Den første side med de første 49 navne mangler. De kan dog for en stor del rekonstrueres.

hversvangivelser, der ses i andre afholdsforeninger¹⁸. Tolkningen heraf kan imidlertid diskuteres: Var det håndværkerne, der disciplinerede deres ansatte for at få et større udbytte af deres arbejdskraft, eller var det de ansatte, der disciplinerede sig selv, fordi de var de mest udsatte i samfundet, og ikke kunne tåle samfundets drikkevaner¹⁹. Spørgsmålet har ikke kunnet besvares entydigt, hvilket nok bunder i den kendsgerning, at et individs ansættelsesforhold næppe i sig selv er eneste bevæggrund for hans deltagelse i afholdsarbejdet. *Hvad betød eksempelvis medlemmets individuelle forhold til alkoholen?* Der er unægtelig stor forskel på, om afholdsforeningen var en forening af tidligere drikfældige, for tidligere drikfældige eller *mod* drikfældige som sådan²⁰.

Erhvervsangivelsen alene har i modsetning til praksis i de fleste andre afholdsforeninger heller ikke tilfredsstillt kontorist Schaltz' videbegærlighed – eller dokumentationslyst om foreningens fortjenester. Derfor rummer listen en del flere oplysninger, der, når de kombineres, tegner et mere kompliceret billede af den enkeltes baggrund for beslutningen om at gå ind i afholdsforeningen. Schaltz noterede således ikke blot medlemmernes indmeldelsesdato, men også deres adresse, fødselsår, ægteskabelige stilling, hvorvidt vedkommende havde modtaget fattighjælp, havde deltaget i krigen i 1864 som indkaldt eller aktivt i felttog, og fremfor alt om medlemmet havde været drikfældig eller mådeholdent før indmeldel-

18. Afholdsbevægelsens medlemsoversigter giver ofte kun medlemmets erhvervsbetegnelse, og det blot som en registrering af den løbende medlemsindtegnning. Da medlemsmobiliteten i de forskellige erhvervs- og aldersgrupper varierede meget, betyder det, at gruppen af svende og lærlinge (proletarerne!) let bliver overrepræsenterede i forhold til de mere etablerede medlemmer.

19. Poul E. Porskær Poulsen: Afholdsbevægelsen som disciplineringsagent. En skitse til belysning af afholdsbevægelsens ideologi på lokalt plan i Silkeborg og i bevægelsens propaganda, i: *Fortid og Nutid* bd. XXXII, 1985, s. 163-182; Inge Bundsgaard og Sidsel Eriksen: Hvem disciplinerede hvem? En kommentar til Poul Porskær Poulsens artikel: Afholdsbevægelsen som disciplineringsagent, i: *Fortid og Nutid* bd. XXXIII 1986, s. 55-69; Poul E. Porskær Poulsen: Et svar til Inge Bundsgaard og Sidsel Eriksen, i: *Fortid og Nutid* bd. XXXIII, 1986, s. 128-130.

20. Gang på gang påpeges det i den internationale afholdslitteratur, at man faktisk ikke har kendskab til medlemmerne af afholdsforeningernes personlige alkoholerfaring. Det har ført til to skoledannelser i afholdsforskningen, hvor den ene betragter afholdsbevægelsen som en kulturel bevægelse af asketiske, hvide, protestantiske middelklassefolk, som har optaget en kamp *mod alkoholiserede (eniske) befolkningsgrupper* og den anden betragter afholdsbevægelsen som en social bevægelse *af alkoholikere* opstået som en konkret reaktion på egne alkoholproblemer. Se eksempelvis herom i James R. Gusfield: *Symbolic Crusade. Status, Politics and the American Temperance Movement*, Illinois 1963, og Ruth Bordin: *Women and Temperance. The Quest for Power and Liberty, 1873-1900*, Philadelphia 1981, s. 160.

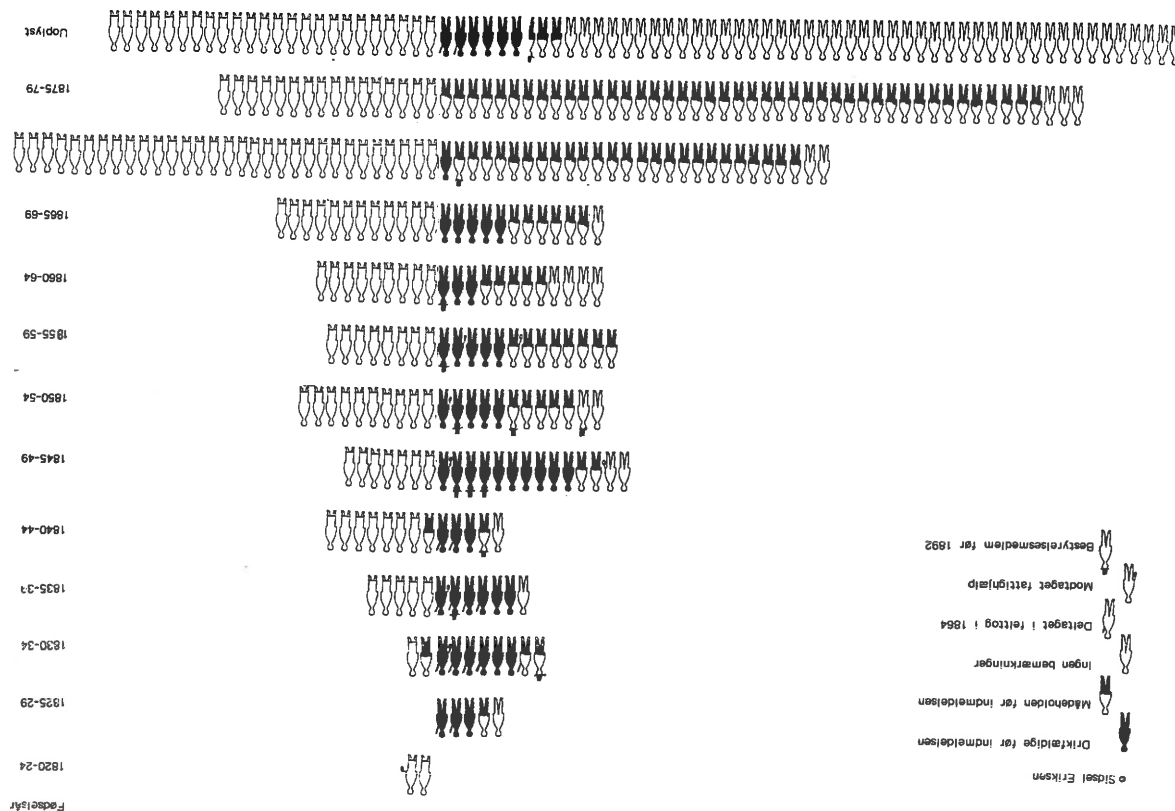
sen. Desuden afsatte Schaltz plads til noteringer om årsagen til en evt. senere udgang af foreningen!

Nu må Schaltz' vurderinger af den enkeltes afholdstilstand naturligvis stå for hans egen regning. Meget tyder dog på, at han kun har nedskrevet oplysninger for de medlemmer, som han personligt har kendt til, og som formentlig også har kunnet kontrollere oplysningernes rigtighed. Ligesom Schaltz er vi altså i stand til at tegne et mere nuanceret billede af foreningens medlemmer i 1892. Umiddelbart synes antallet af tidligere drikfældige ikke at have været overvældende. 99 af de 348 medlemmer eller hele 46 % af foreningens 215 mandlige medlemmer havde angivet mådehold ved indmeldelsen. Kun for 53 af foreningens 348 medlemmer var drikfældighed den konkrete omstændighed, der gav stødet til beslutningen om at melde sig ind i afholdsforeningen. Det svarer dog til, at hele 25 % af foreningens 215 mandlige medlemmer i 1892 havde en kendt drankerbaggrund. Men meget tyder på, at det faktiske antal tidligere drikfældige var noget større. Af de resterende 63 mænd, hvor der *ikke* var angivet noget om deres tidligere forhold til alkoholen, blev hele 22 eller godt 35 % inden 1894 udelukket af foreningen for brud på løftet, hvilket i alt fald ikke indikerer at de manglende oplysninger dækkede over mådehold eller fuldstændig ædruelighed før indmeldelsen i afholdsforeningen²¹. Flere af disse var karakteristisk nok selvstændige handlende og især håndværkere. Deres samfundsmæssige placering har nok gjort det lettere at mestre et højt alkoholforbrug, hvorfor deres afhængighed af afholdsforeningen har været mindre. Til sammenligning skal det oplyses, at af de 53 tidligere drikfældige blev kun syv udelukket for brud i samme periode, og kun to af de 99 mådeholdende blev inden 1894 udelukket for brud på afholdsløftet – altså væsentligt færre end blandt de ubeskrevne medlemmer.

Trods en kraftig udskiftning af medlemsskaren siden foreningens start i 1883, synes dog aftegnet det mønster, at de tidligere drikfældige nok udgjorde en betydelig del af foreningens første medlemmer, eller af dem, der i 1892 var over de fyrrer. Af de 39 mænd, der var født før 1850 og altså var over 42 år i 1892, havde hele 28 eller 72 % med sikkerhed været drikfældige. Af de ialt 88 mænd, der var født før 1870 og altså var over 22 år i 1892, havde mindst 46 eller 52 % været drikfældige.

Sammenholder vi oplysningerne om drikfældighed med 1892-listens oplysninger om krigstjeneste, ser vi, at af de 51 af de 348 medlemmer, som

21. I februar 1894 udgik J. S. Schaltz af bestyrelsen og afleverede protokollerne. Dermed ophørte den detaljerede ajourføring af 1892-listen. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 27/2 1894.

Thisted Afholdsförening. Medlemmer i 1892 fordelt efter fødselsår. Kilde: Medlemsbog for Thisted Afholdsförening 1883-1914.

havde været soldater, havde hele 23 været drikfældige, hvilket bekræfter den af afholdsbevægelsen ofte påpegede uheldige kendsgerning, at soldaternes brændevinsdrikkeri skulle bibringe de unge dårlige vaner. Men ikke uvæsentligt havde 15 af de tidligere drikfældige deltaget i felttog i 1864 – 19 år før foreningens start i 1883 –. Bemærkelsesværdigt er det endvidere, at kun ét af de medlemmer, der aktivt havde deltaget i felttog, ikke havde været drikfældig før indmeldelsen i afholdsforeningen. Krigsdeltagelse har altså været en katalysator for drikkeri og dermed været en af mange forudsætninger for afholdsbevægelsens fremvækst i 1880'erne. Krigsveteraner havde ethvert sogn på den tid, og vi ved, at netop denne gruppe også var aktive i de religiøse vækkelser²²!

En opdeling af medlemmerne på sociale lag viser, at den tidligere drikfældighed var udbredt i alle socialgrupper. Alligevel ser vi især mange fhv. drikfældige blandt grupperne husmænd/fiskere, ufraglære arbejdere, håndværkssvende og formentlig også de selvstændige håndværkere. (Som nævnt ovenfor var der forholdsvis mange »løftebrud« blandt de senest indmeldte håndværksmestre uden tidligere drikkeangivelser). Kun de yngre lærlinge og tyendet i landbruget skiller sig ud som en forholdsvis upåvirket gruppe.

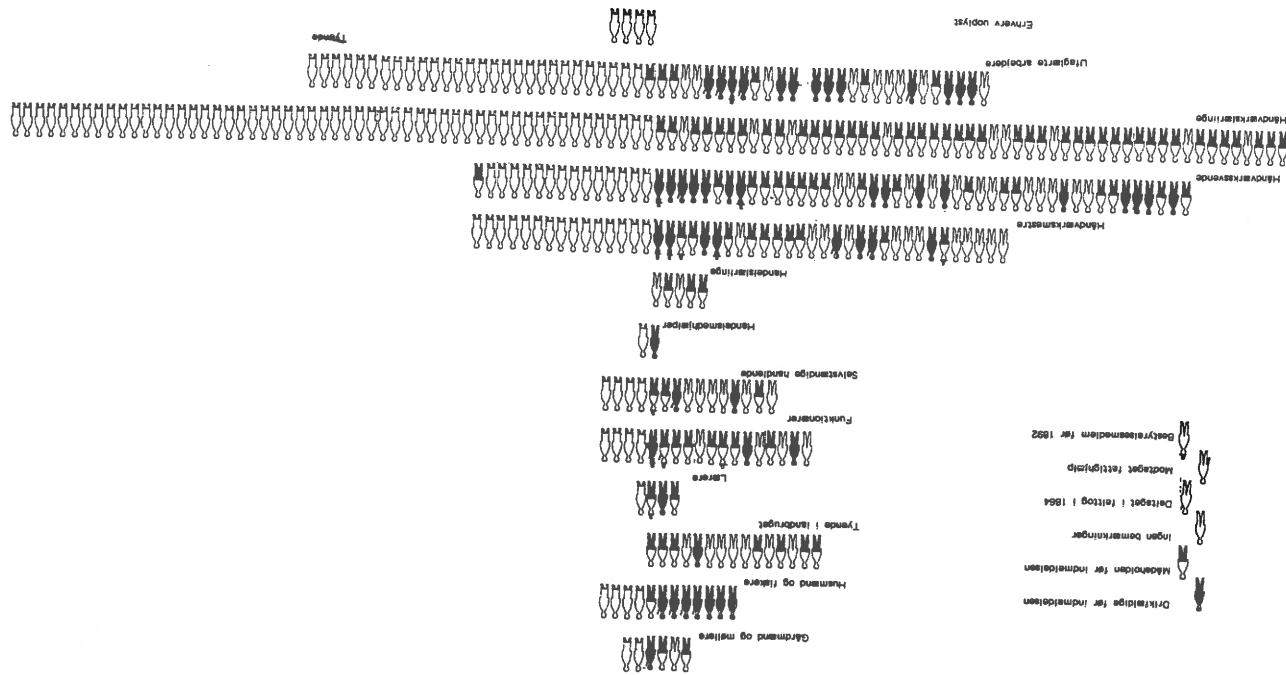
Flere gifte mænd var medlemmer af afholdsforeningen uden at være ledsaget af deres koner. I det hele taget udgjorde kvindernes andel af foreningen kun godt to tredjedele af mændenes. Kvindernes afholdtstand før indmeldelsen i foreningen var i regelen – på nær to »mådeholdende« – uden bemærkninger, hvilket kunne tyde på, at kvinderne endnu ikke dulmede deres sorger i alkohol, og at deres tilslutning til foreningen følges mere af ren solidarisk karakter – et forhold som karakteriserer de danske afholdsbevægelse generelt før århundredskiftet. Ofte ser vi nemlig manden melde sig ind først efterfulgt af konen nogle måneder efter²³.

Hos den gruppe midaldrende medlemmer, om hvem vi ved, at de tidligere havde været drikfældige, kan vi også konkret se, hvordan især kvinderne virkede som støtter for den pågældendes afholdsprojekt. 40 af de 53 tidligere drikfældige var gifte, og hele 25 af disse gifte havde deres koner med på opførelsesstedspunktet i 1892. Muligvis indmeldtes de resterende

22. Anders Stubkjær (1824-1902) angav i sine erindringer krigsoplevelser som bestemmen-
de for sin egen vækkelse: *Nogle Oplevelser*, 1921; Helt samme forløb findes i den kend-
te afholdssagittator Ole Nygaards (1828-1901) erindringer: *Min Livsførelse*, Skive 1886.

23. Sidsel Eriksen: *Hvorfor drikker Nille? Et studie i udviklingen af kvinders alkoholstrate-
gier i årtierne omkring århundredskiftet*. Under udgivelse i Nordiska Nämnden för Al-
kohol och Drogforsknings publikation om kvinder og alkohol, 1991.

Thisted Afholdsforening: Medlemmer i 1892 fordelt efter erhverv. Medlemmer med det længste medlemskab er tættet på midteraksen.

hustruer senere. Kvindens sekundære rolle fremgår yderligere af, at når manden blev udmeldt eller udslettet af foreningen, fulgte kvinden med. Kun én gift kvinde var medlem uden ledsagelse af manden, men så var der også tilføjet i protokollen: »Manden har flere Gange været Medlem, men brudt«, hvorfor hendes engagement i foreningen formentlig har haft det formål, at drage manden med igen.

I flere tilfælde blev de gifte drikfældige mænd dog i stedet for konen ledsaget af børn eller andre. Den gifte drikfældige lærer ved Borgerskolen, Peder Andersen Kappel, gik eksempelvis ind og ud af foreningen i perioden 1887 til 1892 hele tiden efterfulgt af sine tre halvvoxsne børn²⁴. Den ligeledes drikfældige Christen Jensen Bach dukkede op samtidig med sin 16-årige datter Jensine Johanne Bach. Godt en måned efter indmeldtes yderligere Christen Stentoft Bach – formentlig en broder. Bachs kone holdt sig dog udenfor²⁵.

Når én eller flere mådeholdne personer samtidig med én eller flere drikfældige fra samme lokalitet trådte ind i foreningen, bekræftes den oplagte tese, at ligesom familien kunne melde sig ind i afholdsforeningen af solidaritet, kunne også naboer og venner af samme grund slå følge. Ved et agitationsmøde i den nærliggende landsby Tingstrup i 1889 underskrev fire personer samtidig afholdsløftet. Det var en mådeholden gårdmand Poul Pedersen og den ligeledes mådeholdne Lars Pedersen, formentlig hans søn, og desuden hans datter, Petra Jensen. Den fjerde var den drikfældige gifte husejer Peder Chr. Nielsen Dybdahl – som havde deltaget i felttog. Hans mådeholdne byfæller har næppe tilsluttet sig foreningen uafhængigt af ham. Både gårdmanden Poul Pedersen og Peder Chr. Nielsen Dybdahl udgik da også af foreningen på samme tid i 1893 – formentlig for sammen at danne en lokalforening²⁶.

Det er dog i sagens natur vanskeligere at påvise venskabs- og solidaritetsbånd end egentlige familieband. Men det kan fastslås, at en stor del af

24. Peter Andreas Kappel blev indmeldt 19/4 1887 [nr. 731] Kappel valgtes umiddelbart efter som suppleant til bestyrelsen, men udmeldte sig dog umiddelbart efter igen formentlig på grund af drikfældighed. Sønnen Bisgaard Kappel indmeldte sig dog i afholdsforeningen det følgende forår 12/2 1888 [nr. 857]. Handelslærling Anders Kappel indmeldte sig 23/6 1890 [nr. 1129], Gertrud Kappel indmeldte sig 27/12 1891 [1283] og dagen efter 28/12 1891 indmeldte lærer Kappel sig igen [nr. 1288], men forlod dog foreningen igen formentlig i forbindelse med sønnen Anders død i 1892. En yngre søn Ekkert Kappel indmeldte sig 6/10 1894 [1559]. Thisted Afholdsforening. Løfteprotokol 1883 –, Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 3/10 1887, 3/7 1887, 26/9 1887 og Thisted Afholdsforening. Rodeliste for 5. Rode 1887 nr. 132.

25. Thisted Afholdsforening. Løfteprotokol 3/3 1889, nr. 961 og 962, og 6/4 1889, nr. 967.

26. Thisted Afholdsforening. Løfteprotokol 6/10 1889, nr. 1037, 1038, 1039 og 1040 (den sidste med en tydeligt rystet hånd).

dem, der ganske vist havde angivet et uproblematisk, mådeholdent alkoholforbrug før indmeldelsen, nok alligevel havde en nærtstående eller pårørende drikfældighed som en indirekte, men måske en ikke mindre alvorlig begrundelse for deres foreningsengagement.

Af de resterende 13 tidligere drikfældige var de seks enkemænd, og de øvrige syv ugifte. For denne gruppe ses familiemæssige eller sociale netværk ikke at have spillet nogen rolle i foreningstilslutningen. Her trådte foreningen nok i familiens sted og samlede dem op, der hvor de var. Skønsmæssigt kan det konstateres, at denne gruppes afholdenhedsprognose var ringere.

Det fremgår klart af medlemslisten, at drikfældighed spillede en underordnet rolle for de unge og ugifte mænds tilslutning til foreningen. Det var fortrinsvis medhjælpere og lærlinge, og de havde så godt som alle betegnelsen »mådeholden« før indmeldelsen. Dette i sig selv indikerer, at deres medlemskaber af afholdsforeningen næppe skyldes, at deres respektive arbejdsgivere skulle have trukket dem med i foreningen for at mindske drikkeriet og dermed øge effektiviteten på arbejdspladserne – en form for arbejdsdisciplinering! Faktisk kan det også kun for et mindretal af disse unge påvises, at også deres mester var i foreningen. Foreningens mester var for størstedelen små og havde følgende kun få ansatte. Antallet af sven- de og lærlinge var også langt større end de afholdende mestre teoretisk kunne beskæftige.

Dog fremstår det klart, at *havde* en afholdende mester folk i sit brød, var de oftest også medlemmer af foreningen. Eksempelvis var bagermester Harkjærs husstand fyldigt repræsenteret. Ud over familien Harkjær ses hans sven- de og lærlinge optaget – muligvis i forbindelse med ansættelsen i bageriet. Også smed Redsø, urmager Heede, drejer Hans Rasmussen havde alle deres folk med i foreningen. Det har en naturlig forklaring deri, at afholdsforeningens afholdsløfte påbød, at ethvert medlem ikke blot skulle være personligt afholdende, men heller ikke på nogen måde måtte medvirke til drikkeskikkens opretholdelse. En mester kunne derfor ikke godt på en gang være medlem af afholdsforeningen og samtidig tillade, at der blev nydt alkohol i hans husstand: Da skomagermester Rasmussen ville optages, måtte han faktisk søge dispensation fra foreningens vedtægter, fordi han havde en person på kost, der bestemt forordrede »en Baier« til maden. Rasmussen måtte da forsikre, at »saasnat Vedkommende fraflytter hans Hus, kommer der ikke nogen Baier dér«²⁷. En afholdende mester har derfor så vidt muligt fordret afholdenhed af sine sven- de eller –

27. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 8/6 1886.

29. 1244. Nils Sørensen
29. 1245. Andreas Rasmussen
29. 1246. Nils Sørensen
29. 1247. Christian Rasmussen
29. 1248. Christian N. Nielsen
30. 1249. P. Sørensen
31. 1250. Nils Sørensen
31. 1251. Emil Rasmussen
31. 1252. Søren Rasmussen
31. 1253. Søren Rasmussen
31. 1254. Søren Rasmussen
31. 1255. Cathrine Rasmussen

Uddrag af løfteprotokollen. På flere af de egenhændige underskrifter på afholdsløftet kan vi se, at Søren Kristian Andersen tilfældigvis genkender drankerens usikre, nærmest rystende håndskrift (nr. 1249). Dog kan vi næppe med sikkerhed alene ud fra håndskriften fastslå medlemmets afholdstilstand på underskriftstidspunktet og dermed supplere 1892-listens oplysninger om drikfældighed. Søren Kristian Andersen født i 1838 var skomager af fag, men ernærede sig som røgter. Han var enkendemand og havde i de forløbne år inden 1892 flere ind- og udmeldelser bag sig. Usikkerheden skyldtes formentlig en tilbagevendende drikfældighed. Han havde også modtaget futejhjælp, men havde efter indmeldelsen frasagt sig denne. Han havde både været soldat og deltaget i felttog – som 26-årig i 1864.

mere sandsynligt – kun ansat afholdende sven- de, eller sven- de, som – for at få pladsen – blev det. Altså en form for tilpasning for at imødekomme nogle forventede krav.

Vi har dog ét enkelt eksempel på, at en sven- de, seilmager Johan Chr. Wehl, der tidligere havde været medlem af foreningen, direkte »efter Opfordring fra sin Principal« i 1889 anmodede om at blive genoptaget²⁸. Så vidt det kan ses, havde den pågældende sven- de dog ikke sin mester i foreningen. Mesteren har altså i dette tilfælde blot ønsket, at afholdsforeningen sørgede for at gøre en ordentlig sven- de ud af den gode Wehl, uden gene for ham selv.

28. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 16/2 1889; Ifølge Thisted Afholdsforening. Løfteprotokol blev Wehl optaget som nr. 949 14/2 1889. Han må dog være udgået af foreningen igen inden 1892. I alt fald optræder han ikke på Schaltz' liste.

Afholdenhed var dog langt fra ønskværdig i mange arbejds sammenhænge. Problematisk var det afgjort, hvis en svend eller lærling for at holde sit afholdsløfte vægrede sig ved at hente øl eller brændevin til sine foresatte og derved modsatte sig arbejdspladsens drikkeskikke. Det var især et problem for afholdsfolk ansatte i detailhandel, at de ikke på grund af afholdsløftet kunne handle med eller udskænke spiritus for kunder²⁹. Sådanne blev følgelig underrepræsenteret i afholdsforeningens medlemsskare. En opkøber måtte i 1897 søge dispensation ved sin optagelse i afholdsforeningen, fordi han var nødt til at tillade, at hans leverandører nød spiritus i forbindelse med køb og salg. Det forhindrede ham i at holde afholdsløftet, skønt han selv ønskede – og behøvede – at være personligt afholdende. Han blev optaget på den betingelse, at han ikke selv bød disse leverandører spiritus³⁰.

Mange af de unge mådeholdende medlemmer kan derimod identificeres som de ældre medlemmers konfirmerede eller voksne sønner og døtre, men de resterende var utvivlsomt tilflyttede unge fra omegnen – muligvis også afholdsbørn, som blot søgte et sobert værested i byen. Det var afholdsforeningens anden generation.

Det kan konkluderende fastslås, at medlemmernes motivationer for at aflægge afholdsløftet og indmelde sig i afholdsforeningen nok var vidt forskellige. Nogle blev medlemmer, *fordi de drak*, flere meldte sig ind *for at støtte disse*, en efter afholdsfolkenes mening for lille del tilsluttede sig, fordi de ville virke for den *af rent idealistiske grunde*, og de resterende, mest unge mennesker gik nok især til afholdsforeningen *for at undgå selv at komme i drikkelag*.

I tolkningen af afholdsbevægelsens virke er det ret afgørende at fastslå hvilke medlemsgrupper, der var drivkraften i foreningen, hvem der helt konkret holdt sammen på medlemmerne og formulerede foreningens ideologi. Vi må derfor karakterisere foreningseliten.

Foreningseliten

Sammensætningen af foreningsbestyrelsen viser en overrepræsentation af foreningens højere sociale lag, hvilket unægtelig peger på den oplagte tanke, at en gruppe ressourcestærke og idealistiske mænd skulle spille en nøg-

29. Jens Nielsen (Pottemager): Afholdsmænd som Opvartere?, i: *Sjæernen*, Oktober 1895, sp. 103-105.

30. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 8/3 1897.

lerolle i arbejdet for ædrueligheden i byen. Nu er det imidlertid et faktum, at bestyrelsen blev demokratisk valgt blandt foreningens medlemmer, og der er ikke noget overraskende i, at en forening vælger dem, der havde den mest stabile baggrund, til sine ledere.

Var social status en kvalifikation i valget til bestyrelsen, var egen drakkerbaggrund en ikke uvigtig ressource. Faktisk så vi jo også, at de bedrøftede ingenlunde var overrepræsenterede i foreningen, og de var i alt fald ikke at finde blandt de mindst drikfældige. Af de 13 af 1892-listens medlemmer, der var eller havde været bestyrelsesmedlemmer i en periode siden foreningens start i 1883, havde kun de seks tidligere drikfældige holdent, medens hele syv havde været drikfældige. Og blandt foreningens bestyrelsesmedlemmer indtog disse tidligere drikfældige en fremragende plads. Det gælder ikke mindst foreningens formand gennem mange år kontorist J.S. Schaltz. Karakteristisk nok havde Schaltz selv både været soldat, deltaget i felttog og været drikfældig inden indtrædelsen i afholdsforeningen, så han vidste vel at opstille relevante spørgerubrikker til sin medlemsliste i 1892. Men også de to markante bestyrelsesmedlemmer, smed C. Th. Dysted og smed Anton Larsen, var forhenværende drukkere.

Disse bestyrelsesmedlemmer havde altså selv overvundet deres trang til alkohol gennem afholdsforeningen, og det var formentlig motivationen og drivkraften i deres engagement i foreningsarbejdet. De talte således næppe som klasserepræsentanter for mellemlagene, men snarere som afløserne af repræsentanter for gruppen af tidligere drikfældige. På samme måde har flere af de øvrige tidligere mådeholdne bestyrelsesmedlemmer nok også været påværende til alkoholiserede medlemmer. Selv den idealistiske lærer M. S. Andersen, der blev foreningens formand i 1897, har formentlig haft sin drikfældige kollega Kappel som en personlig tilskyndelse til sin afholdsinteresse. Men i øvrigt var lokalsamfundets naturlige ledere præster og lærere påfaldende fraværende.

Bag bestyrelsens arbejde fremstår en større gruppe medlemmer, med lange medlemskaber, kærnemedlemmerne, de ældre og midaldrende afholdsmænd. Også påfaldende mange af disse var tidligere drikfældige eller »gamle prøvede Afholdsfolk«. Denne gruppe spillede en afgørende rolle i 1899, da en reorganisering af Thisted Afholdshjem blev nødvendig for foreningens overlevelse³¹. *Egne drankererfaringer var således en vigtig drivkraft i Thisted Afholdsforening.*

Men hvorfor deltog lokalsamfundets naturlige ledere ikke i arbejdet? Hvor kom denne afholdsenergi fra og hvorfor netop i 1880'erne? Selvom

31. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 13/1 1889.

afholdsfolkene unægtelig kunne påvise store alkoholproblemer forenet med afholdsbevægelsens gennembrud, så havde samfundet jo set både et stort alkoholforbrug og -misbrug førhen! Afholdsfolkene må have fået forståelse om en tilværelse uden drikkeri udefra, måske fra den *anglo-amerikanske vækkelseskristendom*! Hvad var den konkrete baggrund for afholdsbevægelsens gennembrud i Thy?³²

En ny kristelig norm

Der var religiøst opbrud i Thy, da afholdsbevægelsen brød igennem i 1880'erne. Baptister, metodister, mormoner, indre-missionærer og mere ubestemmelige prædikanter med religiøse eller politiske ideer gennemvandrede egnen med budskabet om en evig og bedre verden – et Gudsrig, blot den enkelte ville omvende sig, og begynde at arbejde aktivt for sagen. Ideerne havde de ofte hentet i England eller Amerika. Disse vækkelses kristendomssyn var så viseligt indrettet, at de sammenblandede den hinsidige og den dennesidige frelse: at nå Gudsriget hinsides døden forudsatte et arbejde for at etablere et dennesidigt Gudsrige på jorden. Flere af disse religiøse nybrydere – i og uden for folkekirken – fik fast fodfæste i Thisted i 1890'erne.

Så stærk var denne lægmandsvirksomhed netop i Thy i begyndelsen af 1880'erne, at det udviklede sig til en egentlig konflikt mellem egnens statskirkepræster og Den indre Missions kolportører og lægprædikanter i den såkaldte »Thyske krig«. Lægprædikanterne udbredte ikke virkelig kristendom, mente præsterne, men en profan, sekterisk, præstationspræget og nyttebetonet afart om, at man ved aktivt at forbedre sig kunne nå sikker-

32. Peter Gundelach har på opklarende vis anvendt Robert K. Merton til en analyse af, hvornår drikkeri bliver opfattet som et socialt problem. Strukturelle forhold som f.eks. et øget drikkeri var ikke i sig selv i stand til at udløse sociale bevægelser. Peter Gundelach: *Sociale bevægelser og samfundsændringer*, Århus 1988, s. 163f. Alligevel synes han dog også at forklare den tidlige afholdsbevægelses mulighed for at bryde igennem som alene afhængig af strukturelle forhold: »fremvæksten af det moderne samfund var ikke kommet langt nok til, at afholdsbevægelsen havde mulighed for at slå igennem« s. 152 i øvrigt med direkte henvisning til den svenske historiker Torkel Jansson, der arbejder ud fra et mere materialistisk historiesyn. (Torkel Jansson: *Adertonhundredalets assocationer*. Studia historica Upsaliensia 139, 1985). Dermed dementerer Gundelach sin analyse. At erkendelsesmæssige forhold kan have været af udslagsgivende betydning for udvikling af afholdskultur i samfundet også i den tidlige afholdsbevægelse er søgt påvist i Sidsel Eriksen: »Vækkelse og afholdsbevægelse. Et bidrag til studiet af den svenske og den danske folkekultur.« i: *Scandia. Tidskrift för historisk forskning*. Bd. 54, 1988:2, s. 251-295.

hed for sin egen frelse. Denne frelsesvished var helt uhørt efter almindelig lutherdom. Selv Thistedes daværende Indre Missionske sognepræst, pastor N. W. Rohde var én af de ledende modstandere på præstesiden.³³

Flere af de første afholdssagittorer havde faktisk en fortid i politiske eller især sekteriske sammenhænge. Derfra kom den næsten religiøse tro på, at man ved at arbejde målrettet med sig selv også kunne frelse sig fra verdens fortræd. De tilbød en løsning af den enkeltes eksistentielle problemer i skabelsen af et dennesidigt idealsamfund af ædruelige mennesker, blot den enkelte ville afgive et løfte om afholdenhed i en afholdsforening. Og så blev afgivelsen af afholdsløftet beskrevet som resultatet af en vækkelse på samme måde som indgangen i de religiøse samfund.³⁴ »Drankens Omvendelse« var i de Thy-ske afholdsforeninger både i 1880'erne og 1890'erne et hyppigt anvendt agitationsmotiv – med og uden religiøse undertoner. Det appellerede til den enkelte om at opgive sin hidtidige tilfældige tilværelse og påbegynde et nyt liv – her og nu.³⁵

Belært af de religiøse lægprædikanters erfaringer tog også flere afholdssagittorerers virksomhed form af protest mod statskirkepræsternes forkyn-delse eller »vækkelse«, som de betegnede som både for vag og uengageret til at tage fat om folks virkelige problemer som f.eks. drukkenkaben. Det endte ofte i et direkte angreb på præstekabet: »Jo mere religiøs [præste]vækkelse, jo mere drukkenkab«, udtrykte gårdejer Ole Thøgersen i et indlæg mod afholdsbevægelsen i Thisted Amts Tidende i februar 1884 blot få måneder efter afholdssagens opdukken i Thy, og han argumenterede polemisk med at påpege den kendsgerning, at »Drikkeskikken har mere Indpas i de Lande, hvor Kristendommen er Statsreligion, end blandt Jøder og Muhamedanere«. I følge Ole Thøgersens teologi hørte det med til præstekaldet, at hjælpe næsten – også helt konkret. Når præsten var uinteresseret heri, var det derfor helt legitimt at søge over i sekternes eller afholdsprædikanternes lejr.

Ligesom overfor missionærerne svarede folkekirkepræsterne igen overfor afholdsprædikanterne og det anført af den grundtvigske pastor Georg Brahm.³⁶ På luthersk vis fremhævede han, at troen på Gud var det eneste,

33. Brev fra Vilh. Beck og Fr. Zeuthen 3/5 1881 til Martensen, jævnfør Paul Holt: *Kirkelig Forening for Den indre Mission i Danmark gennem 100 år, 1861-1961*, Kbh. 1961 s. 432ff; Paul Nedergaard: *En dansk Præste- og Sognehistorie*, Bd. V. Aalborg Stift, Kbh. 1959, s. 632f.

34. Sidsel Eriksen: Afholdsbevægelsen – en etisk religion. Perspektiv på de folkelige bevægelser i det 19. århundrede., i: Anders Gustavsson (red.): *Alkohol och nykterhet. Aktuell forskning i Norden presenterad vid et symposium i Uppsala*, 1989.

35. E.F.: En Drankers Omvendelse, i: *Sijernen* okt. 1900, sp. 99-101.

36. Pastor Brahm ses ikke selv som underskriver af den Thyske præstadresse. Det var må-

der kunne forbedre mennesket: »Det synes at være Total[afholds]mændenes Mening, som jeg ogsaa har set det udtrykkelig udtalt; at Troen ikke er nok til at hæve et Menneske, men at der skal noget mere til, nemlig: Totalafholdsløftet. I saa Fald er det at vente, at denne Sag ikke vil finde Støtte hos alvorlige Præster, men snarere afgjort Modstand, thi da fører den ikke til Livet i Gud, men derimod ind paa Selvophøjelsens og Selvfærdighedens Vej, der hvor man nemlig stoler paa sin egen Kraft, sit givne Løfte, ikke paa Guds Naade alene»³⁷. Det sidste med selvophøjelsen og selvfærdigheden var knyttet til afholdsfolkens selvbevidste kritik af kirken. Thistedts pastor N. W. Rohdes fravær i afholdsforeningen skyldes formentlig, at afholdsbevægelsen opstod i tilknytning til disse religiøse »nybrydere«.

Folkekirkepræsternes angreb på afholdssagen satte afholdsfolkene i et dilemma i forhold til folkekirken og den herskende kristendomsopfattelse. Afholdsfolkene hævdede ofte bittert, at præsternes manglende interesse ikke alene bundede i teologiske uoverensstemmelser, men udelukken de skyldtes, at præsterne ikke ville eller kunne undvære alkoholen. Præsterne var derfor som normdannere i lokalsamfundet blandt de hovedansvarlige for drikkeskikkens opretholdelse. Det var topmålet af hykleri. Det betød at afholdsbevægelsen udsaltede sig i to egentlig modsatte fløje – en frikristelig og en ukristelig – begge vendt mod folkekirken.

Gårdejer Ole Thøgersen tog de ukristeliges parti ved at betvivle, om afholdsfolkene overhovedet kunne bruge kristendommen til noget. Og han kom derved netop til at bekræfte præsternes opfattelse af afholdsfolkene som selvfærdige. Afholdsfolkene hjalp efter Thøgersens mening næsten til et bedre liv og behøvede ikke kirke og præstekab: »Jeg kender en totalafholdsmand, der er blevet det uden at påkalde Guds Bistand. ... Jeg kender en anden Totalafholdsmand, der for 2 Aar siden var meget forfalden til Drik, men da han mærkede, at de eneste Mennesker, der saa venlig til ham og vilde række ham en hjælpsom Haand, var Totalafholdsfolkene, gik han hen i Foreningens Lokale og forlangte at underskrive Løftet»³⁸. Efter Ole Thøgersens mening var afholdsbevægelsen en human

ske som en alliance mod Indre Mission at en af Den thyske krigs førende præster Riis Lowson sluttede sig til afholdsforeningen i Vestervig i marts 1884. Men det var som den eneste præst. Se En Tilhører: 'Totalafholdsmødet i Vestervig Skole', i: *Thisted Amts Tidende* 6/3 1884; 61: 'Pastor Riis Lowson og Totalafholdsforeningen i Vestervig', i: *Thisted Amts Tidende* 29/9 1884.

37. Georg Brahm: Totalafholdssagen og Kristendommen, i: *Thisted Amts Tidende* 18/2 1884.

38. Ole Thøgersen: Kristendommen og Totalafholdssagen, i: *Thisted Amts Tidende* 23/2 1884.

bevægelse og absolut på fuld højde med kirken – om ikke højere – i alt fald hvad angik næstekærligheden. Og alene på praktiseringen af næstekærligheden kunne kristendommen bedømmes.

Den meget veltalende afholdsprædikant københavneren F. L. Zimmermann blandede sig i den lokale debat og forsvarede det frikristelige standpunkt. I lighed med Ole Thøgersen mente Zimmermann ganske vist, at troen alene ikke kunne frelse drankeren, som hævdede af folkekirkepræsterne, den måtte støttes af gerninger altså afholdsarbejdet: »... for at redde en Dranker er det ikke nok, vi prædiker for ham om Troen, det er ej heller nok, at han selv troer, naar ikke denne Tro er i Følge med Forsælgelse, der altsaa her i dette Tilfælde bliver for en Dranker at afholde sig fra Spiritus«. Men til forskel fra Ole Thøgersen mente Zimmermann dog, at uden kristendommens kraft var der ingen hjælp for den faldne: »Det, at han har faaet Kraft til at afstaa fra den skidne Vane, som Spiritusnydelse til daglig Brug er, det kan han ikke takke sig selv, men Vorherre for, og kun ved den Almægtiges Hjælp kan han staa fast ...«. Men denne aktive kristendom fandtes ikke inden for den almindelige kirkes ramme ifølge Zimmermann. Han havde i øvrigt før sin karriere som afholdssagator selv været både socialist- og religiøs lægprædikant. Han har formentlig ikke set nogen større modsætninger i sin virksomhed³⁹.

Folkekirken og de kirkelige retnings afstandtagen fra afholdsarbejdet bevirkede faktisk i Thisted, at de afholdsfolk, der tog kristendommen alvorligt, blev presset over i frikirkedannelser formentlig på grund af deres engagement i afholdsbevægelsen. Et af afholdsforeningens første medlemmer urmager Heede var i 1885 engageret i starten af et ungdomsarbejde – en Ynglingeforening – i byen i tilknytning til Thisted endnu udmønstrede Indre Mission. Heedes Ynglinge arbejde var formentlig identisk med nogle ugentlige godt besøgte kristelige møder, som han i 1884 og 1885 helt naturligt lod afholde i afholdsforeningens regi med »Oplæsning og Salmesang«. I 1885 besluttede de ledende i Indre Mission imidlertid ikke længere at tillade afholdsfolk som medarbejdere i Indre Missions børne- og ungdomsarbejde på grund af bevægelsens sekteiske tilbøjeligheder. Heede måtte derfor vælge. Han valgte afholdenheden og måtte som en følge deraf forlade Indre Mission. Han blev dog – næppe tilfældigt – umiddelbart efter involveret i »Den fri Mission« (senere Det danske

39. F. L. Zimmermann: Kristendommen og Totalafholdssagen, et lille Indlæg i Striden mellem Dhrr Pastor Georg Brahm og Ole Thøgersen, i: *Thisted Amts Tidende* 29/2 1884; i følge Henry Bruun: *Den faglige Arbejderbevægelse i Danmark indtil Aar 1900*, I, 1939, s. 335 og 339 havde Zimmermann selv været socialistagitor i 1870'erne.

Missionsforbund), som netop blev stiftet i 1885, som et udbrud fra Indre Mission i Thisted⁴⁰?

Konkluderende kan man om de to fløje i afholdsforeningen sige, at de mente at mennesket selv kunne gøre en god del for sin egen dennesidige frelse. Deri havde de placeret sig i et problematisk modsætningsforhold til kirken og den normdannende mening – eller bærerne af den kulturelle hegemoni i lokalsamfundet⁴¹.

Kampen om kulturen

Trods den modtagelse, afholdsbevægelsen havde fået af kirken, var et flertal i foreningen dog fortsat overbeviste om, at det var vigtigt, at få meningsdannende grupper i tale, om drikkeskikken skulle forandres. Gang på gang fastsloges det, at der kunne udrettes meget, om præster og lærere ville træde til, og endnu i 1886 konstaterede et medlem beklagende: »... her i Byen have vi endnu ikke haft den Lykke eller Fornøjelse at faa nogle af den Stand til vor Hjælp«⁴².

Men præsten og degnen var ikke bare en normdannende funktion i den lokale alkoholdebat. Faktisk var der i Thisted med pastor Sonnes Arbejderforening tradition for, at præsten gik foran i organiseringen af byens småkårsfolk i forsøget på at bedre deres kår⁴³. Sonnes plan med Arbejder-

40. På et Ynglingeforeningsmøde i Odense i maj 1884 forespurgt urmager Heede, hvordan man skulle forholde sig over for de unge, »naar der i en Egn ingen troende Mennesker findes?« Det var derfor skøbnens ironi, at Indre Missions leder pastor Vilh. Beck og missionær Fr. Moe Vejle netop ved dette møde fordømte afholdsfolks deltagelse i Søndagsskolevirksomheden eller i ungdomsarbejde i det hele taget: Den indre Mission skulle holdes adskilt fra enhver sektarisme for at undgå de problemer med folkekirken, som den thy-ske krig havde givet anledning til. Heede anførte på mødet, at han var »i det uheldige Tilfælde, at være Medlem af en Totalafholdsforening, og vidste nu ikke, efter de foregaaende Udtalelser, hvorledes han skulle stille sig«. 'Fra Odensemødet', i: *Ynglingeforenings Tidende*. Et kristeligt Blad for Unge. Tillægsblade 1/8 1885, s. 7; Helge Rasmussen (red.): *En dansk vækkelsesbevægelse. Det danske Missionsforbund 1888-1963*, 1963, s. 212ff; Thisted Afholdsforsamling. Forhandlingsprotokol 29/11 1884, 1/2 1885; J. P. Heede: 'Til Overvejelse', i: *Thisted Amts Tidende* 14/1 1887.

41. T. J. Jackson Lears: *The Concept of Cultural Hegemony. Problems and Possibilities*, i: *American Historical Review*, Vol. 90, Nr. 3, 1985.

42. En af de 330: 'Afholdssagen i Thisted før og nu', i: *Thisted Amts Avis* 16/3 1886.

43. At pastor Sonne og ikke arbejderne selv virkelig var den egentlige initiativtager til Thisted Arbejderforening fremgår af Poul Thestrup: *Nærbutikk og næringslovs-omgørelse. En undersøgelse af brugsforeningerne og deres placering i innovationsprocessen i Danmark mellem 1850 og 1919*, 1986. Pastor Sonne var samtidig året før engageret i oprettelsen af en Dansk Forening i Byen. Noget tyder på, at Arbejderforeningens dannelses-

foreningen var den ambitiøse at fremme sparsommeligheden og dertil gøre re lid for arbejderens dannelses for derigennem »at hæve den i borgerlig henseende lavere stillede og trykkede Del af Befolkningen til et højere sædeligt, intellectuelt og socialt Trin og derved til en hæderligere social Plads i Samfundet«⁴⁴. Arbejderforeningen rådede over en større bogsamling og et læseværelse, og dertil påtænkte man i 1884 at lade opføre en forsamlingsaal, til afholdelse af møder, men det blev dog opgivet⁴⁵. Og gennem Thisted Arbejderforening og tidsskriftet »Arbejderen. Maanedssblad for Selvhjælp og Samarbejde« var både pastor Sonne selv og Thisted blevet kendt landet over netop for denne succesrige selvhjælpsbevægelse. Virksomheden for Arbejderforeningen blev et forbillede for andre bedrestillede, filantropiske kredse i landet og en tilskyndelse til at igangsætte noget lignende på lokalt plan⁴⁶.

Arbejderforeningen solgte faktisk af princip ikke spiritus fra starten – en idé, som nok var arvet fra den første brugsforening i Rochdale i England, der også havde forbindelser til det engelske afholdsmiljø⁴⁷. Thisted Arbejderforening frafaldt imidlertid afholdsprincippet i 1876 (kun ét år efter, at pastor Sonne havde forladt Thisted). Et væsentligt argument herfor var nok, at foreningen uden spiritussalg ville skubbe ikke bare dette salg, men også en stor del af den øvrige handel og fortjenesten heraf over til de private købmænd, og så var idéen med Arbejderforeningen jo tabt. At det nye brændevinssalg afgjort forøgede foreningens indtægter og omsætning ses af, at udsælgerens månedsløn i den anledning blev klækkeligt forøget⁴⁸.

Noget tyder derfor på, at Arbejderforeningens brændevinssalg må regnes med som en del af de lokale forudsætninger for dannelsen af Thisted Afholdsforsamling i 1883. Kontorist Schaltz var nemlig medlem af Arbejderforeningens bestyrelse i 1876, men trak sig ud umiddelbart efter beslutningen om optagelse af brændevinssalget. Og faktisk var en af Arbejder-

sideal må ses som en forlængelse heraf. Pastor Sonne udgik af Dansk Forening allerede først i 1867.

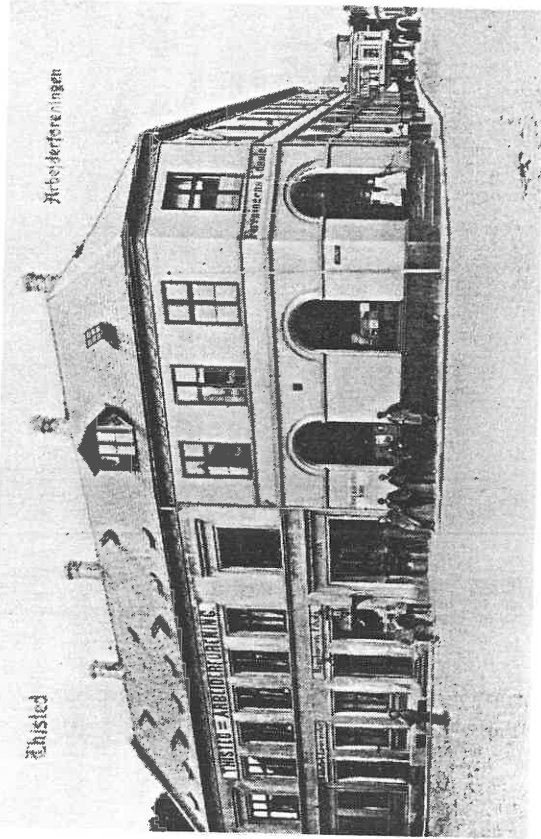
44. H. Sonne: *Om Arbejderforeninger. Til Oplysning og Vejledning*, 1867, s. 5.

45. Thisted Arbejderforening, i: *Thisted Amts Tidende* 29/2 1884; Thisted Arbejderforening, i: *Thisted Amts Tidende* 8/1 1886.

46. Dorrit Andersen: Ørsted Arbejderforening. Et bidrag til de første brugsforeningers historie, i: *Erhvervshistorisk Årbog* 21, 1970, 136-137.

47. Om sammenhængen mellem Rochdale og teetotal'erne se Brian Harrison: *Drink & the Victorians. The temperance question in England 1815-1872*, 1971, s. 149; Dette blev også omtalt i Sonnes tidsskrift i 1868, S. J. Holyoake: *Rochdales redelige Banebydere*, i: *Arbejderen. Et Maanedssblad for Selvhjælp og Samarbejde*, August, 1868, s. 33-34.

48. Udvalget blev forhøjet med 10 kr. til 30 kr. Thisted Arbejderforening. Forhandlingsprotokol 15/3 1876.

Thisted Arbejderforenings bygning, hvor der fra 1876 blev solgt øl og brændevin. Til venstre ses lesestuen, der var betydeligt større end Afholdsforeningens. Arbejderforeningen påtænkte at bygge en forsamlingsbygning i 1884, men opgav formentlig på grund af, at afholdshjemmet blev bygget samme år. Udateret postkort på Det kongelige Bibliotek.

foreningens fremtrædende medlemmer, bankdirektør Chr. Westergaard, medopretter af afholdsforeningen, men må have forladt den igen.⁴⁹

Afholdsforeningens dannelsesprogram lå egentlig også i forlængelse af Arbejderforeningens devise: man kunne forbedre sine livsvilkår, hvis man virkelig tog sig sammen, udnyttede tiden og dygtiggjorde sig, sparede op og påtog sig et ansvar for sine medborgere. Dog med den vigtige tilføjelse, at drikkeriet og værtshuskulturen blev afvist, og det blev den i afholdsforeningen. *Dannelsen, selvopdragelsen og selvudviklingen gav selvrespekt*, og det var i sig selv midlet i afholdsarbejdet. Det var selvrespekten, der gjorde det muligt at vende denne negative drikkeenergi over i noget mere positivt – at få den enkelte til at hæve sig op af det undertrykkende drikkeri og blive ligestillede med sine øvrige samfundsborgere⁵⁰. Kun afholdsfor-

49. *Thisted Amts Tidende* 29/2 1884; Thisted Arbejderforening. Forhandlingsprotokol 12/9 1876; Henry E. Pedersen: *Thisted Arbejderforening gennem 75 Aar 1866 – 17 juni – 1941*, 1941; Provst H. Sonne og *Thisted Arbejderforening i Årene 1866-1891*, Kbh. 1891.

50. Det er frem for alt den svenske idéhistoriker Ronny Ambjörnsson, der har beskrevet

eningen gjorde folk i stand til at klare sig bedre socialt i samfundet. Gen-nem afholdsforeningen kunne alle gamle og nedværdigende klasseskran-ker derfor overskrides.

I en tolkning af afholdsforeningens ideologi er det dog afgørende at hæfte sig ved at afholdsfolkene efterlignede og ville opnå den samme vel-stand og kultur som de velbjergede for at kunne opnå disses anerkendelse. *Men var afholdsfolkenes kamp for ligestilling og ligeværdighed ikke der-med dybt afhængig af borgerskabets værdigrundlag?*

Gennem den en overfokusering på disse – borgerlige – dannelsesidealer ville afholdsfolkene imødegå den opfattelse i samtiden, at afholdsforenin-gen var for ustabile og ukultiverede mennesker med manglende åndelige evner eller med en tyngende social arv. Et sådant stempel – berettiget el-ler uberettiget – var netop ikke det, en person, der havde besluttet sig til at afgive løftet om afholdenhed, havde brug for. På baggrund af alvoren bag dette dannelsesprojekt var det derfor bittert, at afholdsbevægelsen i samfundets øvrighed og ressourcepersoner ikke mødte den forståelse for sit virke, som de efterhånden følte sig berettigede til. Den dannede ville først virkelig støtte sagen når han, »med al sin Dygtighed og Energi i Af-holdsfolkens Rækker tog fat og virkede«, som det hed i en opfordring i Thisted Amts Tidende⁵¹.

Afholdsfolkene markerede derfor en distance til borgerskabets dannel-sesidealer. Schaltz' afvisning af drikkeskikken i »Stavnsbåndstalen« fra 1888 var ikke bare en anklage mod de ikke afholdende grupper i samfun-det om, at de med deres drikkeskikke og dårlige eksempel lokkede de sva-ge i samfundet i forfald. Han angreb også »i fjendens egen lejr« i en un-derstregning af, at drikkeriet let kunne blive et problem blandt de ellers mådeholdende alkoholbrugere blandt de velbjergede og dannede befolk-ningslag selv – at de følgelig havde et lige så stort behov for bevægelsen. Grænsen mellem det kontrollerede drikkeri og den ukontrollerede drik-fældighed var efter afholdsfolkenes mening flydende. Et mådeholdent, men snigende drikkeri, kunne gøre selv den bedste drikfældig. De veljer-gede samfundsborgere kunne eller ville ikke indse, hvilken stor fare de satte sig selv og deres familie i, når de fortsat tillod drik i deres hjem. Men det kunne de omvendte afholdsfolk nok fortælle dem.

Talrige historier i de Thy-ske afholdsforeningers lokale afholdsblad Stjærnen omhandler typisk temaer som, hvordan en ordentlig pige, som

den – svenske – afholdsbevægelses ideologi, i Ronny Ambjörnsson: *Den skönsamme ar-betaren*, 1988.

51. Hans Jensen: Svar til en Afholdsvæn, i: *Thisted amts Tidende* 25/2 1895.

giftede sig med en ung lovende gårdmandssøn, der ikke stod tilbage for lidt sjov på kroen, en halv snes år efter nødvendigvis måtte sidde som drankerhustru efter at manden havde drukket sig fra gården; eller hvordan en snedkervend reddede sin mester fra at ende i et umådeholdent alkoholforbrug ved at trække ham med i en afholdtsforening⁵².

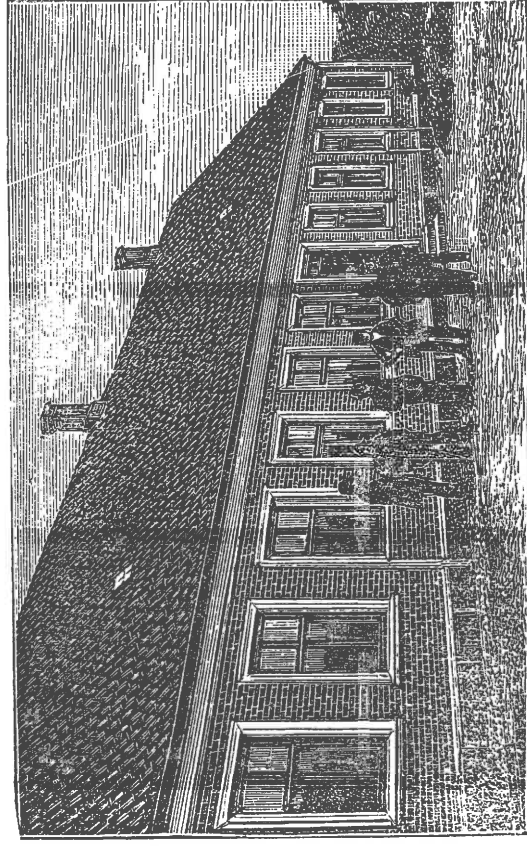
Mådeholdsdrikkeri blev derfor et negativt ladet – næsten hyklerisk begreb i afholdsbevægelsen. Afholdsfolkene var »de kloge«, som turde erkende problemet, se fjenden i øjnene og tage konsekvensen, underskrive løftet om afholdenhed og dermed indmelde sig i afholdsforeningen. Der var der – med Schaltz' 1888 – formulering – plads til at fremme folkets vilje, kraft og ædle tanker.

Modsat borgerskabets opbakning til Thisted Arbejderforening var det både en ideologisk og konkret udfordring at engagere sig i afholdsforeningen. Et medlemskab krævede ikke bare en overbærende sympati, men en solidarisk forandring af sin egen livsstil. – Derfor kom bogselskabet ikke! – Præsternes teologiske argumenter for at afvise afholdsforeningen lod sig også let kompromittere. Det var, som vi så, netop et bevis for, at de ikke ville – eller bedre ikke kunne – opgive deres private drikkeri. På dette grundlag fremstår Thisted Arholdsforening egentlig som en mere virkelig selvhjælpsbevægelse end Arbejderforeningen.

Debatten i afholdsbevægelsen betvivlede således klart ægheden af den borgerlige dannelse. Hvad var den egentlig værd, hvis den hvilede på et så falskt grundlag som drikkeriet. Afholdsfolkernes kultur var den ægte og holdbare i længden, og den kunne umuligt omfatte drikkeskikken eller nydelsen af alkohol i det hele taget⁵³. Velstand kunne føre til dekadence. Når »Mennesket ikke behøver at arbejde saa strængt for at faa det daglige Brød, der er det langt fra Aandens Kræfter, der kommer frem, men som oftest de dyriske Drifter, Aandslivet kvæles og Mennesket nærmer sig til at blive et Dyr og gaar til Grunde ... Strængt legemligt Arbejde er den bedste Skole for Viljekraft og Selvovervindelse, og det at færdes ude un-

52. *Stjernen*. Medlemsblad for Afholdsforeningerne i Thy og paa Hanne 1894-1905; For en god analyse af afholdslitteraturen se Kerstin Rydbeck: Högläsningslitteraturen som formidlare av ideologi och samhällssyn inom IOGT:s ungdomsorganisation 1909-20, i: Anders Gustavsson (red.): *Alkohol och nykterhet*, 1989.

53. Henrik Berggren argumenterer for, at den svenske arbejderbevægelse, der jo var stærkt præget af afholdsbevægelsens ideologi, tolkede kultur som moralske værdier højere end overklassens dannelsesidealer. Henrik Berggren: *Workers' education and representations of class in the swedish labour Movement 1900-1939*, i: Bo Stråth (ed.): *Language and the construction of class identities*, 1990, s. 471.

Thisted Afholdshjem.

Thisted Afholdshjem blev indviet i foråret 1885.

der aaben Himmel, er ligesaa velgjørende for Aanden, som det er uundværligt for Lelgemet,« stod der at læse i det lokale afholdsblad i 1899⁵⁴.

Ikke mindst med formand Schaltz' stavnsbåndstale fremstår afholdssagen også som en *kulturkamp* mod det herskende kulturelle hegemoni. Afholdsbevægelsen søgte at redefinere, hvad kultur og virkelig dannelse egentlig var – noget i retning af en civiliseret livsførelse og højere moralske værdier. Og netop derved blev afholdsbevægelsen en *modkultur* med en overbevisning og selvbevidsthed, som samtidig også gjorde afholdsprojektet gennemførligt.

Forholdet til mådeholdsdrikkerne og især de velbærgede blandt dem, var altså på een gang præget af tilpasning og køb af kulturelle værdier, men også af magtkamp og distancering.

Modkulturens gennemslagskraft må vurderes på hvorvidt det lykkedes at forandre drikkeskikken i samfundet forandre det kulturelle hegemoni – fra neden.

54. Sparrevohn: Det legemlige Arbejde, i: *Stjernen*. Medlemsblad for Afholdsforeningerne i Thy og paa Hanne, Januar 1899, sp. 148-150.

Afholdshjemmet – et alkoholfrit værts- eller forsamlingshus?

Alkoholmisbruget i Thisted var en destruktiv tackling af det moderne samfunds muligheder, og så var flugten ind i værtshusets beskyttende og ukrænkelige fællesskab måske samtidig et forsøg på at fortrænge uopfyldte forventninger i livet. Der måtte derfor hurtigt bygges et alternativt alkoholfrit miljø – et lille idealsamfund ikke midt i Thisted, men i en sidegade i udkanten af byen, hvor utopien om afholdssamfundet så kunne realiseres og vokse. Opførelsen begyndtes i 1884 af den lokale murer og afholdsmænd Chr. Olsen, og hjemmet stod færdigt allerede i foråret 1885 med en sal til dans, mindre samlingslokaler, billardstue, keglebane etc. Hjemmets kærne var et såkaldt restaurationslokale, hvor der dog kun blev udsænket alkoholfrie drikke. Der kunne alle – også ikke medlemmer – falde ind, få sig en snak, eventuelt et slag kort. For at give de unge et værested besluttede bestyrelsen allerede i 1885 at åbne og opvarme afholdshjemmets sal til udnyttelse for drenge, og der blev anskaffet gymnastikrekvisitter, skak, domino, damspil, bøger og blade til formålet⁵⁵.

Enkelt var det dog ikke at tage konkurrencen op med værtshusene i byen. Adskilte afholdshjemmet sig for meget fra de andre bekvæmheder, blev det uvekkende og kedeligt for dem, der havde mest behov for afholdshjemmet, og nærmede hjemmet sig for meget til værtshuskulturen, var man jo lige vidt. Provokerende var det derfor, da et medlem ved en diskussion af afholdshjemmets virke påstod »jeg tør sige, at i mangt et Værtshus ser det langt hyggeligere ud end i Thisted Afholdshjems Sal under et Mandagsmøde«. Udtalelsen var møntet på tobaksrygning i afholdshjemmet, og den søgte foreningen derefter indskrænket⁵⁶. Det var nok også for at markere en afstand til værtshusenes drikkesikke, at værten på afholdshjemmet ikke engang fik bestyrelsens tilladelse til at udskænke spiritusfri vin⁵⁷.

Kortspillet var den alvorligste værtshusadfærd, der blev trukket med til afholdshjemmet. Ganske vist kunne kortspil ikke være farligt for den ædru, men måske klog af skade besluttede foreningen allerede fra starten at forbyde kortspil om penge for også at fjerne faren for at øde tid og penge bort. Schaltz gik selv foran. Han fik gennemført et egentligt forbud mod kortspil overhovedet om søndagen mellem kl. 9 og kl. 4. og satte sin

formandsstilling ind på forbudets opretholdelse. Det havde medlemmerne tydeligvis respekt for. Det interessante er imidlertid, at Schaltz ikke begrundede sin holdning med medlemmernes velbefindende, men i en slags forsøg på at gøre afholdsforeningen acceptabel i de mere dannede befolkningsgrupper, »... han troede den Interesse, der paa mange Maader var i Tiltagende hos Udenforstaaende, vilde tabs, og det kunde man ikke taale elendigt være bekendt«. Schaltz tænkte nok på den provokation, det ville være i lokalsamfundet, om borgerne gik i kirken om søndagen og afholdsfolkene foretrak at spille kort i afholdshjemmet. Samtidig påpegede han dog, at bestyrelsen »havde forglemt at lukke Bøglæsningen frit op, dengang den lukkede for Kortene«⁵⁸.

Et bibliotek var faktisk fra starten blandt Schaltz' og hans tro følgesvend Antons Larsens mærkesager – idéen var formentlig arvet fra Arbejderforeningen. Der skulle medlemmerne kunne suge oplysning til sig i de lange vinteraftener. Foreningen havde ganske vist ikke råd til at købe bøger, men til alt held var der – viste det sig – gode muligheder for boggaver fra f.eks. Foreningen til Folkeoplysningens fremme og Samfundet for Gudelige Smaaskrifters udbredelse. Og så havde foreningen også gode konkter til Thisted-borgerne, bl.a. de lokale boghandlere og et par af byens lærere. Brugte bøger fra Thisted Læseforening blev overdraget bogsamlingen på afholdshjemmet, hvilket ifølge Schaltz »turde være en Borgen for, at de indeholder gode Ting.« Enkelte donationer bestod af indbundne illustrerede blade som Illustreret Familie Journal, Ude og Hjemme, Maanedsskriftet det 19. Aarhundrede, foruden en del afholdsblade. Selv angav Schaltz, at »Foreningen modtog ... ikke politiske Skrifter eller lignende, men gerne historiske Romaner«. Bøgerne kunne læses gratis på stedet, men det kostede lidt at låne bøgerne hjem⁵⁹.

For ikke at det restriktive kortspil på afholdshjemmet alligevel skulle føre kortspillerne over på værtshusene foreslog Schaltz på et tidspunkt i 1891 at »et Medlem [havde] brudt sit [afholds]løfte, naar han opholder sig paa et Værtshus og spiller Kort sammen med Folk som nyde Spiritus under spillet?« En efterfølgende diskussion endte med, at løftet var nok ikke

58. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 24/2 1884; S. Schaltz: 'Thisted Afholdsforening', i: *Dansk Afholdsblad* 6/9 1889, s. 283.

59. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 18/10 1884, 20/3 1886, 2/8 1890, 23/10 1890, 8/5 1886, 4/2 1896; Kataloget har ikke kunnet verificeres på Det kgl. bibliotek eller på Thistedes folkebibliotek. 'Thisted Afholdsforening', i: *Thisted Amts Tidende* 19/3 1887, 'Fra Thisted Afholdsforening', i: *Thisted Amts Tidende* 30/1 1888; 'Værdifuld Gave', i: *Sjæernen* 1897, sp. 120.

55. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 3/12 1885.

56. Jens Jespersen: 'Tobaksrygning under Mandagsmøderne i Thisted Afholdshjem', i: *Sjæernen* 1895, sp. 75-76.

57. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 31/7 1886.

brudt, »men ikke holdt aldeles rent«,⁶⁰ hvorfor afholdsforeningens medlemmer fortsat uhindret kunne besøge værtshusene.

Schaltz udviklede i det hele taget sine tanker om afholdshjemmets betydning ved talrige diskussionsmøder i foreningen. Han betragtede det at blive afholdsmand som en proces truet af kræfter, der kunne føre på afveje, og i denne proces spillede afholdshjemmet en helt konkret rolle: »[Schaltz] tænkte sig Afholdssagen som en Skive med Centrum i Midten og en hel Del Cirkler udenfor. Han mente, at naar man blev indmeldt i Bevægelsen, kom man lige inden for den yderste Kreds, det blev saa Op-gaven for hver enkelt at udvikle sig videre til at komme til at staa i Centrum eller midt i Kampen, hvilket var meget vanskeligt at naa; ti det blev stadig saaledes for os, at vi flere Gange rykkede tilbage mod Udkanten. ... Et saadant Tilfælde mentes bl.a. det at være, naar Afholdsfolk mødte hverandre paa Gaden og kom til [at] tale om at nyde en Kop Kaffe sammen, og saa en holdt paa, at det skulde være paa et Afholdshjem, og de andre, at de vilde paa en almindelig Beværtning, idet da den første vilde gaa nærmere ind mod Midten og de andre vilde rykke tilbage ud mod Yderkanten«. Kun ved at nærme sig centrum i Schaltz' skive, afholdshjemmet, kunne afholdssagen fremmes.

Noget senere anførte et andet medlem dog kværlantisk, »at man ogsaa kunde gavne Bevægelsen ved at søge de almindelige Beværtninger og saaledes vise Folk, at man godt kunde nyde noget, uden at det behøvede at være Spiritus.« Denne måde at gavne bevægelsen på fandt dog ifølge det lokale afholdsblads referat ingen tilslutning, men blev grundigt imødegået – af Schaltz, der erfarent mente, at værtshuset helt skulle udelukkes fra afholdsfolkernes virkelighed⁶¹. Ovennævnte gårdmand Ole Thøgersen foreslog som en kompromisbeslutning, at »Afholdsfolk tog ingen Skade af at komme paa offentlige Beværtninger«, men de burde absolut ikke »klinke«, eller i det hele taget tage del i den sociale adfærd omkring drikkeriet⁶².

Meningerne var ofte delte, men tankevækkende er det, at problemerne om forholdet mellem afholdshjemmet og værtshusene altid kunne engagere og samle medlemmerne til intense diskussioner – i afholdshjemmet, og så blev afholdsfolkene i alt fald ikke påvirkede ude fra så længe. Hvor særbart afholdsmiljøet var i Thisted ses af, at logen Det gode Ønskes øverste

60. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 6/4 1891.

61. Diskussionsmøde, i: *Sijernen*. Medlemsblad for Afholdsforeningerne i Thy og paa Hanneas, april 1894, s. 14.

62. 'Afholdsfolks Forhold til Udenforstaaende', i: *Sijernen*. Medlemsblad for Afholdsforeningerne i Thy og paa Hanneas, Sept. 1896, sp. 81-83.

templar, skrædder P. Larsen, der også havde været medlem af såvel Thisted Afholdsforening og logen De syv Brødre i 1887 købte afholdshjemmet af muremester Chr. Olsen og indrettede logelokaler for Det gode Ønske dér. Beslutningen var ikke populær i afholdsforeningen, men foreningen kunne tydeligvis ikke gøre noget, når den ikke stod som ejer af hjemmet⁶³. P. Larsen ombyggede afholdshjemmet og satte sig derved i stor økonomisk gæld, som hans indtægt gennem afholdsrestauranten ikke kunne forrente. Som ejer af hjemmet besluttede han derfor uafhængigt af Thisted Afholdsforening at påbegynde salg af spiritus i afholdsrestauranten med mindre bestyrelsen ville købe hjemmet af ham. Prisen kunne man ikke blive enige om, og dagen efter begyndte – til Thisted Afholdsforenings store fortrydelse – »Kneipelivet« rigtig godt. Larsen fik tilhold om at stoppe eller at udrede foreningen helt af hjemmet, og da situationen tilspidsedes, flygtede han i januar 1889 til Amerika efterladende sig sin kone og en flok uforsørgede børn, som afholdsforeningens bestyrelse fulgte sig moralsk forpligtet til at forsørge. Dertil medbragte han nogle af afholdshjemmets pantsatte ejendele, deriblandt foreningens orgel. Foreningen måtte derfor udfri gældsposter for at kunne købe afholdshjemmet hjem igen. Købet finansieredes af aktiesalg blandt medlemmerne af afholdsforeningen og af de foreninger, der benyttede hjemmet. Aktietegnere var også byens borgere og ikke mindst – egnens store landbrugere⁶⁴. Foreningen fik derefter en ny vært, der som medlem af afholdsforeningen var mere velegnet⁶⁵.

Samlande for medlemsaktiviteten i afholdshjemmet var dog også fra 1884 de ugentlige møder – de såkaldte »Mandagsmøder« – med oplæsning af fortællinger fra afholdsblade eller lignende, små foredrag, sang og naturligvis diskussion. Det var især bestyrelsesmedlemmerne selv, der på skift forestod underholdningen, og vi ved, at der især i begyndelsen var en stor og ivrig interesse for disse mandagsmøder. Fremmødet blev faktisk noteret regelmæssigt i foreningens forhandlingsprotokol, og usædvanligt var det ikke, at der mødte et antal af 50-60 af foreningens medlemmer⁶⁶.

Ofte kom der afholdsagitorer ude fra. De fortalte om faren ved alkoholen, deres eget tidligere liv og afholdenhedens velsignelser. Og af disse omreisende afholdsagitorer var en del af frikristelig observans blandt de

63. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 3/7 1887, 8/7 1887.

64. Meddelelse fra Thisted Afholdshjem, i: *Dansk Afholdsblad* 1889, s. 87 og s. 95; Thisted Afholdsforening. Aktieprotokol 1889-1894.

65. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 6/10 1888, 20/9 1888, 1/10 1888, 13/1 1889.

66. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 30/11 1889.

mest aktive. Afholdshjemmet blev faktisk i 1880'erne og begyndelsen af 1890'erne mødested for en række af de sekteriske prædikanter, der kom til Thy. En missionær N. C. Rask, København lod sig en dag optage som medlem og holdt et velbesøgt afholdsforedrag i hjemmet samme aften. En missionær O. C. Mikkelsen, der var udgået fra en amerikansk sekt, som var imod barnedåben [baptismen], lejede sig endog ind i afholdshjemmet og afholdt regelmæssige møder annonceret som prædikener i det følgende år. Metodistpastor Groos fra Amerika afholdt et afholdsforedrag i stedet for det traditionelle mandagsmøde, og så fik han også lov til at låne salen en anden aften til et egentligt kristeligt møde. Pastor Samsø, der var dansk-amerikansk præst, samlede mange mennesker til et foredrag med et »kristeligt etisk emne«. Den tidligere Indre Missionær og meget benyttede afholdsprædikant Carl Andersen, Lerup, besøgte ved flere lejligheder foreningen – i øvrigt på opfordring af et flertal i bestyrelsen. Bestyrelsen for afholdsforeningen søgte også i lang tid forgæves at få de norske haugianske afholdsprædikanter Holther og datter til at komme, formentlig fordi deres afholdsagitation havde været meget effektiv og havde »vakt« utallige vendelboere for afholdssagen. Også mormonerne eller »De sidste dag-ge hellige« annoncerede møder i afholdshjemmet⁶⁷. Sammenfald i møde-lokaler taler for, at urmager Heedes frimissionsvirksomhed i Thisted knyt-tede sig til afholdsforeningens mødevirksomhed⁶⁸. Efterhånden vandt de underholdende og oplysende arrangementer dog helt overhånd i fore-ningen, og dertil var der naturligvis fester og selskabelige sammenkom-ster, som foreningen også åbnede for udenforstående, som derved kunne få interesse for foreningen⁶⁹.

67. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 8/8 1887, 14/11 1885, 24/4 1890, 27/2 1890, 11/9 1894, 15/10 1894, 4/4 1887, 30/9 1895, 15/2 1898; Meddelelse fra Thisted Af-holdsforening, i: *Dansk Afholdsblad* 22/3 1889, s. 95; *Thisted Amts Tidende* 25/5 1891, 27/2 1890.

68. Helge Rasmussen (red.): *op. cit.* s. 214. Da en foredragsholder fra Den fri Mission i 1886 søgte tilladelse til at anvende afholdshjemmets sal til nogle kristelige møder, endte det først i en afvisning, siden i kun at lade taleren afholde møder om afholdssagen. Be-styrelsen var dog delt i spørgsmålet. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 21/5 1886; Den fri mission lejede dog andre lokaler i byen til sine almindelige møder. Betegnende er det, at afholdsforeningen netop blev tilbudt disse lokaler i 1889, hvor der var problemer med afholdshjemmet. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsproto-kol 22/11 1888; I 1889, da afholdsforeningen igen var blevet herre i afholdshjemmet, lejede »Thisted fri Mission« regelmæssigt afholdshjemmets sal til afholdelse af kristeli-ge møder uden for afholdsforeningens regi. Thisted Afholdsforening. Kassebog 1889 og Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 1/3 1889.

69. I sin beretning til Thisted Amts Tidende om virksomheden i 1887 kunne Schaltz da også med slet skjult tilfredshed opregne, at der var afholdt 10 offentlige foredrag af udefrakommende afholdstalere, 8 diskussionsmøder, 4 ordinære og 3 ekstraordinære

Nok kom der folk til disse møder i afholdshjemmet, men noget tyder på, at afholdsfolkene i første omgang havde svært ved at give deres modkultur et indhold, som kunne give afholdssagen den opbakning og forståelse, som den behøvede for at vende drikkeskikken. Problemet var nok det, at indholdet på afholdsmøderne blev for tilfældigt, fordi *afholdsfolkene vel dybest set kun havde en negativ kulturdefinition – drikkeskikkens afskaffelse – til fælles, og samtidig havde vanskeligt ved – som deres svenske afholdsbrødre – at skabe sig en ny fælles afholdside-tiet.*

Afholdsalliance med venstre og grundtvigianerne

Thisted Afholdsforening supplerede programmet med, at efterspørge udenbys foredragsholdere – for at rette foreningens virksomhed ud mod offentligheden. Det var nok ikke tilfældigt, at venstrepolitikeren Aarup, der fra 1883 tillige var redaktør af det lokale bergske blad Thisted Amts Tidende, blev inviteret til at afholde en serie folkelige foredrag i 1886 om hjemmene og børneopdragelse, om Morten Luther, om romernes kejser Nero og lidt om Rom på apostelen Paulus' tid og om afholdssagen – ikke at forglemme. Foredragene blev efter aftale med den lokale overlærer Nørsgaard annonceret for skolebørnene på byens Borgerskole [realskole], således at de kunne tage deres forældre med⁷⁰.

Møderne kommunikerede et politisk budskab ud. Det er formentlig den direkte anledning til, at den konservative Thisted Amts Avis i en artikel om »Politik og Afholdssagen« knyttede afholdsforeningen sammen med Venstre: »Det er besynderligt, at Afholdsforeningerne, der udgive sig for ikke at drive Politik, næsten altid, som ved ovennævnte Lejlighed, vælge erklærede og meget yderliggående Venstrepolitikere til deres Ordfører«. Afholdsforeningen svarede, at sagen er naturlig nok, idet »Foreningernes Medlemmer for en stor Del er Smaakaarsfolk, og da en stor Del af disse i politisk Retning ere Venstremænd, er det let at forstaa, at en del af Sagens Talsmænd have samme politiske Anskuelse«⁷¹. Ved det følgende byrådsvalg var foreningen faktisk med til at få indvalgt en venstrekandidat⁷². Og

generalforsamlinger, et maskebal og 2 selskabelige sammenkomster. Fra Thisted Af-holdsforening, i: *Thisted Amts Tidende* 30/1 1888.

70. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 5/11 1886, 21/11 1886.

71. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 21/8 1886; En Afholdsmands: 'Politik og Afholdssagen', i: *Thisted Amts Avis* 19/8 1886.

72. Jørgen Elkjær, Jens Ole Petersen og Orla Poulsen: *Valg i Thisted*, 1987.

dermed havde afholdsforeningen markeret sig som en del af oppositionen mod det ellers stærke, højreorienterede borgerskab i Thisted.

Det var nok mere et praktisk arrangement end egentlig teologisk samklang, der gjorde, at den grundtvigske foredragsforening, »Dansk Forening«, begyndte at holde møder på afholdshjemmet i foråret 1887. At der var åbenhed og plads, havde afholdsforeningen jo vist gennem sin nye stil i 1886, og så havde den grundtvigske gruppe ikke andre samlingssteder i byen. Foreningerne fik også hurtigt forståelse for hinanden. Vi ved, at Dansk Forenings formand, lærer M. S. Andersen, kunne finde på, at læse op af Dansk Afholdsblad på et medlemsmøde i Dansk Forening⁷³. Og så havde begge venstresympatier, identificerede sig som oppositionsbevægelser og havde højnelse af folket på programmet, om end det nok ikke altid var helt det samme »folk«, de to bevægelser henvendte sig til. Afholdsfolkene opfattede nok også byens veletablerede grundtvigianere som hørende med til de dannende i samfundet.

Schaltz har derfor med tilfredshed kunnet konstatere, at flere af Dansk Forenings medlemmer også meldte sig ind i afholdsforeningen anført af samme lærer Andersen i slutningen af 1888. Kort efter fulgte dennes hustru og barn; tidl. højskolelærer drejer Hans Rasmussen, blev medlem sommeren 1891 og lærer Jens Yde Kirk kom med i 1892, alle var de kendte fra egnens grundtvigske kredse⁷⁴. Sammen med de gamle – og prøvede – ledere: smed Anton Larsen, kontorist Schaltz og købmand S. Pedersen, placerede grundtvigianerne sig hurtigt centralt i foreningen ved at engagere sig i mødevirksomheden, og med dem udviklede afholdsforeningen en grundtvigsk/folkelig stil med mere oplysende og folkelige emner på mandagsmøderne. Derved blev sagen indpasset i et grundtvigsk forståelsesunivers. Lærer M. S. Andersen begyndte selv at underholde med naturhistoriske foredrag,⁷⁵ og drejer Hans Rasmussen blev en populær fortæller og oplæser og introducerede grundtvigske og folkelige emner og nye forfattere for foreningens medlemmer⁷⁶. Lærer Andersen og drejer Hans Rasmussen engagerede sig også hurtigt i biblioteket, som Rasmussen i øvrigt

73. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 24/4 1887; Dansk Forening. Forhandlingsprotokol 28/10 1890.

74. M. S. Andersen var formand for Dansk Forening. Hans Rasmussen var koordinator af foredragsholdere for samtlige foredragsforeninger i Thy. Han omtales som forhenværende højskoleforstander. Se bl.a. *Thisted Amts Tidende* 16/1 1894 og 'Hvem skal vi vælge', i: *Sjirnen* 1896, sp. 197.

75. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 18/2 1889.

76. Hans Rasmussen: Rasmus Bro, i: *Sjirnen* maj 1896, s. 26-29, juni sp. 37-40; Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 12/3 1894, 18/3 1895.

også gjorde det i Arbejderforeningen, hvor han samtidig var bestyrelsesmedlem⁷⁷.

Det blev snart til et egentligt samarbejde med »Dansk Forening« om at hidkalde kendte højskole- og afholdsfolk som foredragsholdere i afholdshjemmet. I rækken af fælles foredragsholdere finder vi i begyndelsen af 1890'erne f.eks. højskoleforstander Grønvald Nielsen, højskoleforstander Morten Nielsen og højskoleforstander Chr. Bjerre, Sorø. Ved et møde med advokat E. Staal, der bl.a. havde tilknytning til Studentersamfundet i København, noterede foreningen med tilfredshed, at der mødte hele 200, og deraf var en fjerdepart udenforstående⁷⁸.

Afholdsforeningen indgik i rækken af folkelige manifestationer ved at lade afholde afholds-, skytte- og folkefester i landsdelen med folketaler og sang, men uden spiritus og i de efterfølgende referater altid med en bemærkning om, at festernes forløb i sig selv var den bedste anbefaling for afholdssagen og et bevis for, at man fint »kunne more sig uden Alkohol«⁷⁹. Afholdsfolkene søgte derved efter alt at dømme med held at forandre »stilen« for sådanne møders gennemførelse.

Åbningen udadtil vakte dog en del modstand i foreningen. Et medlem, skomager Rasmussen, søgte at udelukke udenforstående fra deltagelse i afholdsforeningens møder. Blev møderne for åbne, ville det være vanskeligt at opnå den fortrolighed mellem medlemmerne, som mange havde behov for. Rasmussens tanker blev dog afvist, efter at Schaltz på »en smuk måde fremstillede sit syn på sagen«, og så satte han – nok lige så vigtigt – igen sin stilling i foreningen på spil⁸⁰. Han fik sin vilje, men problemet medførte en splittelse og dannelsen af afholdsforeningen Dannebrog, med deltagelse af flere af foreningens ældste medlemmer⁸¹.

Så godt faldt disse afholdsforeningens nye samarbejdspartnere til, at lærer M. S. Andersen blev valgt til formand i Thisted Afholdsforening i 1896⁸². Dette var dog ikke uproblematisk. Hvis der kom et nyt lederlag

77. Drejer Hans Rasmussen var medlem af Arbejderforeningens bestyrelse fra 1897 og var formand fra 1902 til 1922.

78. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 11/4 1889.

79. 'Højbjerg-Festen' og 'Festen i Koldby', i: *Sjirnen*, juli 1897, sp. 52-53; Afholds- og Skyttefesten paa Hannæs, i: *Thisted Amts Tidende* 13/7 1891.

80. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 14/9 1886, 25/4 1887.

81. Foreningens stifter og første formand farver Jensen angav direkte diskussionen om udenforstående som grund til sin udtræden af foreningen i oktober 1887, og det samme gjorde maler Petersen og skomager Rasmussen. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 25/10 1887, 3/11 1887. Afholdsforeningen Dannebrog udsplittes fra Thisted Afholdsforening i perioden 1887-96 med 98 medlemmer i 1890 (64 ♂ 34 ♀) Afholdsforeningen Dannebrog. Medlems- og kassebog 1887-96.

82. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 30/3 1896.

I arbejdet for at blive accepteret i lokalsamfundet var Thisted Afholdsforening forståeligt nok bange for at blive forvekslet med Good-Templarismens næsten kultiske virksomhed i Thisted. Det skyldes nok bl.a. følgende lille notits fra Thisted Amts Avis om Good-Templarlogen De syv Brødras indvielse af deres nye logelokale 21. maj 1886. »Efter Afsyngelsen af flere til Andledning passende Sange, oplæste Skredder P. Larsen 1. Kapitel af Daniels Bog, hvorpaa Indvielsen fandt Sted, idet Drejer O. Larsen for Troen, Haabet og Kjærligheden bestaenkede Alter og Gulv med rent Vand. Derefter forklarede P. Larsen Ordenens Opgave, fremviste Ordensmykkerne og paaviste, at Ordenens Ceremonier kun var til for at have Pligter for Øje, samt at de Hemmeligheder, Ordenen har, kun var saadanne Familiehemmeligheder, som enhver i sin egen kreds kendte og erkjendte ikke at tilhøre Offentligheden og Sladderen. Mødet sluttedes derpaa efter Afsyngelsen af Sange og en Slutningsbøn. Det med Flag, Doktriner og Deviser smukkede Lokale, hvori et med Krusifix og Kors prydet alter, en Hædersplads for den øverste Myndighed samt Pladser for flere af Bestillingsmændene gjorde et godt Indtryk, en vis højtidelig Følelse greb den fremmede ved midt paa den solklare Eftermiddag at blive henflyttet til et oplyst Lokale«. Citeret efter Reform. Organ for den oprindelige Good Templar-Orden 15/6 1886, 93-94. Billedet stammer fra 1904. Foto på Det kongelige Bibliotek.

ind i foreningen ville selve kontakten med det sociale problem gå tabt, mente mange⁸³. Det var nok netop med lærer Andersen i tankerne, at den førnævnte kritiske skomager Rasmussen, der i mellemtiden var vendt til-

83. 1880ernes afholdsbevægelse har heri en tydelig lighed med den moderne AA-bevægelse (anonyme alkoholikere), der mener, at man kun gennem ligeværdighed kan få alkoholikeren i tale.

bage til afholdsforeningen fra den nu nedlagte protestforening Dannede, under en diskussion af formandsvalget i 1896 anførte, at til en god ledelse hørte prøvede kræfter. Han hævdede »at der er en vis Tilbøjelighed i Foreningerne til, naar det bliver indmeldt et medlem, der er lidt mere end de andre, straks at vælge ham ind i bestyrelsen.« Han ville advare herimod⁸⁴. Han tænkte ganske vist ikke på nogen bestemt, men vi har vel lov til at gætte på drejer Hans Rasmussen og lærer M. S. Andersen.

Succesen med samarbejdet med grundtvigianerne gjorde dog, at Thisted Afholdsforenings bestyrelse besluttede at foreslå, at landsforeningen, Danmarks Afholdsforening, anvendte midler til én eller flere afholdstalesophold på en højskole⁸⁵. – Schaltz førte ordet herom på Danmarks Afholdsforenings Delegeretmøde i 1891, og blev refereret derfor i de landsdækkende afholdsblade. Han begrundede næppe overraskende sit forslag med, at foreningerne herved kunne trække folk af de højere samfundslag til møderne⁸⁶.

Schaltz' forslag om talerne førte til en længere debat i afholdsbladene om begrebet dannelse. Ferdinand Nielsen, en 23-årig grundtvigsk afholdstaler, svarede lidt belærende, at Schaltz ikke havde grund til at blive duperet over dannede foredragsholdere, men skulle værdsætte sine simple og ærlige medafholdsmænd noget højere. Drikkeriet havde altid efter hans mening fundet sine stærkeste støtter i de højeste kredse; hvorfor skulle man da have disse kredse som afholdstalere: »Nu for Tiden bedømmer man tit Mennesker efter Titler, en Stilling, de ere fødte til, en ydre Glans, som mange letsindige og forfængelige Mennesker formaar at omgive sig med. Tiden kræver tilsyneladende ydre autoritet paa alle Omraader. En Sandhed gjør ikke saa stor Virkning, naar den udtales af et »simpelt« Menneske efter almindelig Sprogbrug, som naar den udtales af »dannede« Mennesker, selvom det »simple« Menneske er langt bedre, som Menneske betragtet, end det »dannede«. Det er en næsegrusliggende Tilbedelse af en »forloren Dannelse« en kasten sig paa Knæ for en slyngelagtig flot hed⁸⁷. Man kan sige, at Ferdinand Nielsen, ved på grundtvigsk vis at lefle for det oprindelige som ædelt og uspoleret misforstod og undertrykte af-

84. Medlemsmødet, i: *Stjernen* juli 1895 sp. 52.

85. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 24/4 1890.

86. Referat, i: *Dansk Afholdsblad* 17/7 1891, s. 226; Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 20/4 1891.

87. H. F. V. Christensen: 'Afholdssagens Talsmænd', i: *Dansk Afholdsblad* 11/9 1891, s. 292-3; Ferdinand Nielsen: Svar til Hr. H. F. V. Christensen, i: *Dansk Afholdsblad* 18/9 1891, s. 299; A. Pedersen: Afholdssagens Talsmænd, i: *Dansk Afholdsblad* 23/10 1891, s. 338.

holdsbevægelsens dannelsesstrang, ikke mindst Schaltz' spidsfindige pointer om, at de dannede nok var ansvarlige for drikkeskikken, men at afholdsarbejdet netop derfor skulle inddrage disse »dannede« grupper – ikke for at efterligne deres skikke, men for at være med til at forandre dem til det bedre.

Schaltz' tanker mødte opbakning på Danmarks Afholdsforenings delegeretmøde, og han præciserede dem derfor det følgende år: »I Byerne er det saadan, at det er nødvendigt for tilslutning til Afholdsmøderne, at anerkjendte dygtige Mænd ved Lejlighed taler Sagen.«⁸⁸ Og mon han ikke tænkte på netop samarbejdet med grundtvigianerne i Dansk Forening, når han et par år senere blev refereret for en overbevisning om, at der fandtes en »Del gode Kræfter trindt omkring i Foreningerne, der kunde gøres mere Brug af som Foredragsholdere, end Tilfældet er«⁸⁹. At Schaltz' udenforstående ikke i større omfang meldte sig ind i afholdsforeningen og dermed opgav deres drikkesikke, er en anden sag.

Men hvordan kunne grundtvigianerne overhovedet samarbejde med en forening med disse sekteriske tilbøjeligheder – langt værre end arvefjenden Indre Mission. Den egentlige anledning til afholdsforeningens ham-skitte var nok foranlediget af, at Indre Missions høvding Vilh. Beck i 1890 kom med nogle hidtil uhørt hårde angreb på afholdssagen. Det provokerede den lokale grundtvigianer M. Brodersen til at tage til orde i Thisted Amts Avis, hvor han forsvarede afholdssagen i en længere debat med den lokale missionske præst, L. Løgstrup⁹⁰. Som grundtvigianer følte han nu tydeligvis – modsat situationen i begyndelsen af 1880'erne – et større fællesskab med afholdsfolkene, end med missionsfolkene. (Måske grundet i devisen: mine fjenders fjender er mine venner!) Debatten foregik netop samtidig med at baptisten O. C. Mikkelsen holdt prædikener i afholds-hjemmet og formentlig provokeret af disse prædikener besluttede afholdsbestyrelsen at mindske sekternes indflydelse i foreningen⁹¹. De sekteriske talere blev derefter færre og færre for helt at glide ud ved århundredskiftet, hvor man også helt konkret besluttede ikke at leje salen ud til mormo-

88. 'Danmarks Afholdsforenings Aarsmøde i Aarhus den 11.-13. juli', i: *Dansk Afholdsblad* 15/7 1892, s. 227.

89. P. Bach Hølegaard: 'Danmarks Afholdsforenings Aarsmøde i Hjørring. i: *Beretning om »Danmarks Afholdsforening«s Virksomhed 1893/94*, s. 51.

90. M. Brodersen: 'Wilhelm Beck og Afholdssagen', i: *Thisted Amts Avis* 20/3 1890; T. Løgstrup: 'Åbent Brev til M. Brodersen, i: *Thisted Amts Avis* 24/3 1890. Debatten fortsatte april måned ud.

91. Bestyrelsen besluttede, at Schaltz som foreningens formand skulle redegøre for Mikkelsens – manglende – relationer til foreningen i bladene, men dette blev formentlig opgivet. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 24/4 1890.

nerne oftere⁹². Adskillelsen mellem sekterne og afholdsforeningen faldt dog sammen med, at sekterne etablerede sig fastere med egne lokaler i byen.

Det betød, at afholdsbevægelsens kulturarbejde i mange af foreningerne under Danmarks Afholdsforening fik et grundtvigsk/folkeligt præg. I Thisted som på landsplan blev begrebet »den folkelige afholdsbevægelse« betegnelsen for den side af afholdsbevægelsen, der ikke legitimerede afholdenhed kristeligt, men betragtede afholdsvirksomheden som en del af »den folkelige bevægelses« aktiviteter på lokalt plan. *Men blev afholdsforeningen ikke blot derved et sekundært led i den grundtvigske sfære i lokal-samfundet, og mistede afholdsfolkene ikke derved netop den selvstændige følelse af kulturel overlegenhed, som kendetegnede afholdsbevægelsen i na-bolandet Sverige?* I Sverige blev afholdsbevægelsen den dominerende folkelige og oplysende organisation i lokalsamfundet. Måske var der alligevel et strejf af sandhed i Ferdinand Nielsens synspunkt om at afholdsbevægelsen skulle satse på egne ressourcer om den skulle overleve⁹³?

De ustabile medlemmer

På Schaltz' liste fra 1892 er der fra 121 (82 ♂, 39 ♀) af de 348 medlem-mers vedkommende anført årsagen til, at de forlod foreningen inden 1894. Heraf fremgår det, at 31 mænd og ingen kvinder var udslettet, fordi de havde »brudt« afholdsløftet. 36 havde »udmeldt« sig eller var bare blevet »slettet« for restance, og 49 var »rejst« deraf havde kun fjorten meldt sig ind i en ny forening på deres nye bopæl, og fem var døde.

Den stærke ideologiske tilknytning til Amerika konkretiseredes i en øget emigration dertil. Hele tretten af de bortrejste havde angivet Amerika som destination. Når vi tager i betragtning, at Amerika kun blev nævnt for dem, der rejste direkte fra Thisted Afholdsforening til Amerika, og ikke for dem, der havde en dansk mellemstation på vejen, er udvandre-randelen påfaldende stor. Som vi så det med afholdsværten, P. Larsen, var Amerika en flugtmulighed, når tilværelsen hjemme formede sig umu-ligt. En notits fra 1890 i Thisted Amts Tidende bekræfter denne formod-niing: »Foreningen talte 1ste Januar 265 [medlemmer] ..., af sidste Aars

92. *Thisted Amts Tidende* 29/3 1899; Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 25/4 1899.

93. En sammenstilling af den svenske afholdskultur og den danske grundtvigianisme findes i Sidsel Eriksen: 'Vækkelse og afholdsbevægelse. Et bidrag til studiet af den svenske og den danske folkekultur' i: Scandia, 1988, s. 251ff.

Afgang har ikke faa afrejst til Amerika, og det lader til, at det samme vil ske i Aar; der høres jævnlig fra nogle af disse, hvoraf flere staar i Foreningen her endnu, saaledes er i Dag modtaget et Blad fra Urmager Heede med mange interessante Oplysninger i⁹⁴. Notitsen henviser til emigration allerede før oplysningerne på Schaltz' liste fra 1892. Netop den udvandrede fri-missionsmand urmager Heedes »træk« i medlemmerne konkretiserer det ideologiske element i udvandringen: at de angloamerikanske vækelsesstrømninger trak⁹⁵. Foreningens formand 1894-96, skrædder J. Jensen, flyttede også til Amerika og har formentlig også skaffet kontakter dér, som kunne trække flere medlemmer med⁹⁶. Den høje udvanderandel indicerer også, at afholdsforeningerne netop fik fat i mobile, udvandringspotentielle befolkningslag.

I en forening, der byggede på gensidig solidaritet om at udelukke alkoholen, måtte denne ustabile og uforpligtede holdning til sagen i en del af medlemsskaren være problematisk. »Nogle Medlemmer har drukket i Smug, andre har gjort det aabenlyst og er alligevel bleven staaende i Foreningerne, fordi man har tænkt, at de skulde blive bedre, og Foreningerne maatte jo paa ingen Maade gaa ned i Medlemstal,« mente en kritiker og pointerede, at det var vigtigst at holde foreningens sti ren⁹⁷. Blev medlemmer set rundt om i byen på værtshusene, og nøjedes de ikke dér med kortene og det tynde øl samtidig med, at de stod som afholdsmænd, var det unægtelig dårlig reklame for afholdsforeningen. Problemet var imidlertid, at bestyrelsens medlemmer ikke kunne være vidende derom, især når de som Schaltz ikke selv var gæster på værtshusene. Ved en vedtægtsrevision i 1885 besluttedes derfor, at hvert af medlemmerne var pligtige til at underrette bestyrelsen, dersom de havde kendskab til, at et andet medlem havde overtrådt løftet, således at bestyrelsen kunne tage affære og fratage medlemmet sit medlemsbevis og sin afholdsstjerne. Ville han ikke aflevere dette, fik bestyrelsen fuldmagt til at offentliggøre det pågældende medlems navn i byens blade. At bære afholdstegnet skulle virkelig for omverdenen være et bevis på afholdenheden⁹⁸.

Var det klogt, at bestyrelsen konsekvent udelukkede de folk, om hvem

94. 'Thisted Afholdsforening' i: *Thisted Amts Tidende* 11/2 1890.

95. Kristian Hvidt betoner det religiøse tilhørsforhold betydning for udvandring til Amerika særlig i forbindelse med de derfra importerede vækkelsesbevægelser mormonismen og baptismen, i: Kristian Hvidt: *Flugten til Amerika eller Drivkræfter i masseudvandringen fra Danmark 1868-1914*, s. 282-300.

96. Thisted Afholdsforening, Forhandlingsprotokol 21/2 1906.

97. J. Jespersen: *Fremad paa nyt!*, i: *Sjæren* 1894, s. 22.

98. Thisted Afholdsforening, Forhandlingsprotokol 6/7 1885.

man vidste, at de havde drukket på trods af afholdsløftet med fare for at forvise dem ud i drukskenskab? Eller skulle bestyrelsen se igennem fingre med smådrikkeri og håbe, at foreningsmiljøet på langt sigt kunne holde »synderne« på ret køl? Ingen af mulighederne var i og for sig acceptable.

Fra 1886 enedes man om, at brud på løftet skulle medføre en skriftlig henvendelse til den pågældende om at møde til et bestyrelsesmøde og få afklaret sagen. Tanken hermed var tydeligvis ikke bare at genoptage medlemmet, men først at understrege problemets alvor over for ham. Mødte medlemmet derimod ikke op, skulle det være ensbetydende med udelukkelse⁹⁹. Det blev et næsten fast procedurepunkt på bestyrelsesmøder at tale med ikke afholdende medlemmer og true dem med udelukkelse, hvis de ikke i fremtiden kunne afholde sig fra nydelsen af spiritus. Foreningen prøvede at gøre udelukkelsen betinget ved hurtigt at genoptage den udelukkede – på prøve¹⁰⁰.

Bestyrelsesmedlemmerne, især smed Anton Larsen, kontorist Schaltz eller de, om hvem vi ved, at de selv havde haft alkoholproblemer, virkede som kontaktpersoner over for betrængte medlemmer ved at opsøge dem og søge at finde en løsning. Var der anger og løfte om forbedring, fik medlemmet i regelen en chance til. I 1893 havde Schaltz eksempelvis aftalt med tre medlemmer, der havde brudt løftet, at de »bliver staaende i Foreningen, da de lovede at blive trofaste Medlemmer herefter«. Der var almindelig enighed om et andet medlems genoptagelse, »da han meget ønskede det«, dog først efter at formanden, Schaltz, havde givet ham »en faderlig formaning«¹⁰¹. Alvoren skimtes, da det i 1896 kom op på et bestyrelsesmøde, at Slagter Flindt »som fuld Mand« havde meldt sig selv til formanden skrædder Jensen – Schaltz efterfølger¹⁰². Vi kan fornemme ruens selvransagelse hos Flindt, og hans gentagne forsøg på at overbevise skrædder Jensen om ikke at lade sagen medføre udelukkelse. Angeren medførte også i dette tilfælde nåde, men alligevel formåede Flindt ikke at holde afholdsløftet.

Adskillige gange er disse erfaringer afholdsfolks tålmodighed nok blevet sat på prøver, som kun en personlig kender af alkoholproblemerne kunne mestre. I 1887 havde to andre af foreningens medlemmer nydt spiritus. Bestyrelsen ville nødig udslette dem af foreningen for, som det hed, at de

99. Thisted Afholdsforening, Forhandlingsprotokol 27/3 1886.

100. Thisted Afholdsforening, Forhandlingsprotokol 6/7 1885; *Danmarks Afholdsblad* 4/2 1887.

101. Thisted Afholdsforening, Forhandlingsprotokol 14/9 1886; 9/11 1889; 1/8 1886; 29/8 1893.

102. Thisted Afholdsforening, Forhandlingsprotokol 14/4 1896.

ikke helt skulle gå til grunde. De blev i stedet tilsagt til at møde en mandag for at modtage en skarp irettesættelse og for samtidig at blive frataget deres afholdstjerne og medlemskort. Disse skulle først udleveres dem efter tre måneder, hvis de i den forløbne tid havde vist sig som påidelige medlemmer. Kun den ene, murer Niels Christensen, fremmødte. Han afleverede sit tegn og bevis og modtog advarslen af formanden og det i nærværelse af flere af de andre bestyrelsesmedlemmer. Den anden måtte formanden selv henvende sig til. Men inden prøvetiden var omme, havde Niels Christensen alligevel ikke kunnet holde sig. Det besluttedes derfor at smide ham ud¹⁰³. Meget bedre gik det ikke skomager S. Nielsen, der ønskede genoptagelse i marts 1887. Bestyrelsen besluttede at genoptage ham, men på prøve til maj. Så længe kunne han ikke holde sig. Allerede en uges tid efter fik bestyrelsen underretning om, at han havde drukket igen, og han blev derfor endeligt udslettet. At også skomageren tydeligvis var stærkt interesseret i igen at indgå i afholdsforeningens beskyttende fællesskab ses af, at han allerede i april samme år søgte genoptagelse. Og at foreningen ønskede at holde stien ren ses af, at han endnu en gang blev afvist med begrundelsen: »meget upåidelig«. I juni optoges han dog igen på prøve i et par måneder, men i slutningen af juli inden prøvetidens udløb, besluttede bestyrelsen endeligt ikke at genoptage ham, fordi han ikke havde kunnet holde prøvetidens forbud¹⁰⁴. Kun en enkelt gang blev det nødvendigt at avertere i byens blade, at mejeristen M. Nielsen ikke længere var medlem. Han havde ikke villet aflevere stjerne og medlemsbevis¹⁰⁵.

For at styrke båndet mellem medlemmer og bestyrelse opdeltes byen i 1887 geografisk i otte lige store dele eller »roder«, således at hver af bestyrelsesmedlemmerne blev ansvarlig for medlemmerne i en sådan rode. Han skulle føre selvstændige »Rodelister« over bevægelser i medlemskaren i hans rode, og disse lister skulle fungere som foreningens primære medlemsliste, hvorfor foreningens centrale medlemsliste blot skulle ajourføres før generalforsamlingerne¹⁰⁶. Så succesrigt blev forehavendet, at det snart besluttedes ikke blot at have en rodemester i hver bydel, men at denne i udfyldelsen af sit arbejde skulle have en til to medhjælpere, med samme myndighed og ansvar som ham selv. De skulle tilsammen danne et egentligt tilsynsførende kontakttudvalg¹⁰⁷, som havde lokalkendskab til by-

103. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 18/4 1887; 24/4 1887, 12/2 1887.

104. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 19/3 1887, 26/3 1887, 12/4 1887, 23/4 1887, 11/6 1887, 30/7 1887.

105. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 23/2 1898.

106. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 8/5 1887.

107. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 20/4 1900.

delen og dens befolkning. Og så var kontrollen så fuldstændig, at foreningen ikke blot holdt øje med sine egne medlemmer: Bestyrelsesmedlemmet skomager Rasmussen henvendte sig i 1887 til formanden for den nærliggende Willerslev afholdsforening om et medlem, som flere gange havde brudt sit afholdsløfte ved besøg i Thisted¹⁰⁸.

Rodemestrene varetog i det hele taget foreningens interesser i bydelen. De indkasserede bidrag til afholdsvirksomheden blandt de bedrestillede i deres rode, der havde råd, og holdt øje med hvem, der havde hjælp og støtte behov. Og ikke mindst kunne disse rodeudvalg fornemme, hvor i byen der fandt ulovlig udskænkning af berusende drikke sted, – smugkroer, så bestyrelsen kunne tage affære¹⁰⁹. Helt absurd blev situationen i år 1900, hvor det kom til bestyrelsens kendskab, at adskillige af foreningens afholdsfolk helt mod afholdsforeningens præmisser lokalt betragtede rødvin som en uskyldig afholdsdrik!¹¹⁰.

Det stille arbejde

Vi møder eksempel efter eksempel i forhandlings- og medlemsprotokollen på, at det langt fra var alle drikfældiges alkoholproblemer, der virkelig kunne løses med afholdsforeningens fællesskab og truslen om udelukkelsen derfra. Flere gange diskuterede foreningen ganske vist afskaffelsen af det lidt gammeldags afholdsløfte for derved at gøre foreningen mere åben for udenforstående. Hver gang holdt Schaltz dog stærkt på at bibeholde det. Antagelig belært af sin egen erfaring med afholdsarbejdet i Thisted anførte han, at: »Mange havde følt sig meget styrket ved løftet: De havde derved fået kraft til at modstå det onde, som de tit og ofte uden held havde arbejdet på at overvinde«¹¹¹. Men faktisk var afholdsløftet også det eneste »middel« foreningen kunne anvende mod alkoholen.

Kontorist Schaltz søgte dog at gribe problemet noget mere systematisk an. En forudsætning herfor var et overblik over problemets omfang og karakter, hvilket var den direkte anledning til den ovenfor omtalte nye medlemsliste fra 1892¹¹².

Af Schaltz' medlemsliste aftagnes en restgruppe på 28 personer, som vi af kommentarer i medlemslisten om deres tidligere forhold til afholdssa-

108. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 23/7 1887.

109. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 25/8 1896.

110. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 1/2 1900.

111. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 6/7 1885.

112. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 6/4 1891, 9/4 1891.

gen kan se allerede var røget ind og ud af foreningen én eller flere gange, og som måske havde været inde hos de højtidelige Good-Templarer i afholdshjemmets logelokale eller i logelokalet henne i Nørregade også. Det var en gruppe ustabile, som afholdsforeningen ikke havde kunnet hjælpe. De ville tydeligvis gerne være i afholdsforeningen, men formåede notorisk ikke at holde løftet. Det var alle mænd, om hvem vi ved, at de 15 var gifte, de 8 var ugifte og de 4 var enkemænd. For 19 af disse var angivet drikfældighed før indmeldelsen – og altså også efter, medens andre 5 havde været mådeholdne. Og så var restgruppen givetvis en del større end måleligt på 1892-listen, idet listen naturligvis ikke omfattede dem, der i 1892 var udelukket af foreningen for brud eller temporært var i andre afholdsforeninger – eller i en af-logerne, men som ønskede at komme ind i Thisted Afholdsforening igen.

I længden gik det ikke blot at udelukke de svage, for hvem foreningen måske i virkeligheden var dannet. Kontorist Schaltz optog derfor medlemspleje af de mere belastede medlemmer, som var opgivet af foreningerne, i et snævrere regi, som han kaldte »Det stille arbejde«. Betingelsen for at være medlem af »Det stille Arbejde« var, at man tidligere havde »nydt de stærke Drikke til overmaal«, og man måtte dertil love aldrig at nyde forfriskninger i det hele taget på værtshusene. Det stille arbejde blev udført i Hjemmene, hvor man skulle »søge at få Hustruen til at glemme Mandens Fortid«. Det var ganske vist ikke altid så let, men ved hjælp af »god vilje og kærlighed« kom man langt. Schaltz tænkte sig tydeligvis en personlig og eksistentiel vejledning til den, der måtte være faldet uden for fællesskabet – en parallel til den kirkelige sjælesorg?

Schaltz præsenterede Det stille Arbejde på Danmarks Afholdsforenings årsmøde i 1895 som eksempel til efterfølgelse. Der påviste han interressant nok med eksempel i Thisted (vi ved ikke præcist hvad), hvordan denne underafdeling ofte kunne være »Mellemed mellem de faldne og deres Foresatte og derved hjælpe dem i økonomisk Henseende«.¹¹³ Schaltz trak sig helt tilbage i »Det stille arbejde« i 1894, og det blev anerkendt i 1895 som en underafdeling af foreningen og understøttet herfra.¹¹⁴

113. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 29/10 1894; 4/2 1895; Danmarks Afholdsforenings Årsmøde i Fredericia den 9., 10. og 11. Juli 1895, i: *Beretning om »Danmarks Afholdsforenings Virksomhed i dens 15. Regnskabsaar fra 1. April 1894 til 31. Marts, 1895, s. 33-37.*

114. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 27/2 1894, 19/3 1895.

Selvhjælpsstanken

Vi har allerede set, at afholdsforeningen på forskellig vis hjalp folk over deres alkoholproblemer, forhindrede andre i at få dem og derved medvirkede til at holde folk på afstand af fattigvæsenet. Hvorvidt dette lykkedes er vanskeligt at måle. Men på 1892-listen havde Schaltz afsat plads til oplysninger om hvem og hvor mange, der havde modtaget fattighjælp før indmeldelsen i Thisted Afholdsforening. Den viste, at kun ni ud af de i alt 348 medlemmer havde modtaget fattighjælp, og af disse havde tre kunnet give afkald derpå efter indmeldelsen. Rubrikken var dog kun udfyldt bekræftende for de nævnte ni medlemmer og ikke afkræftende for de øvrige. Men havde afholdsforeningen overhovedet mulighed for at yde helt konkret hjælp ud over den rent menneskelige støtte?

Thisted Afholdsforening fungerede ideelt som et solidarisk familiefællesskab omkring afholdshjemmet. Det var eksempelvis foreningens formand, der annoncerede dødsfald i avisen og repræsentanter for foreningen ordnede begravelsen og mødte op på kirkegården med fane og krans¹¹⁵. Tanken om at følge den tætte personlige støtte til afholdenhed op med en konkret økonomisk støtte, har også ligget uendelig nær. Naturligt var det for foreningen i oktober 1886 at afholde tombola til fordel for et medlem smed Niels Klemmensens enke¹¹⁶. Men behovet var egentlig udmærket blandt foreningens medlemmer. Spørgsmålet om oprettelse af syge-, enke-, begravelses- og andre understøttelseskasser til at foregribe de økonomiske konsekvenser af sociale og begivenheder blev et vigtigt element i foreningens virksomhed.

Det er klart, at en så stor gruppe ubemidlede mennesker ikke pludselig kunne stampe kapital op til kasserne til solidarisk støtte af hvem som helst, selv om de var afholdsfolk, og behovet var der. Løsningen blev den logiske, at sådanne kasser nok blev knyttet til afholdsforeningen, men alligevel kun henvendte sig til den del af medlemmerne, der havde betalt til dem, ligesom tilsvarende kasser uden for afholdsforeningens regi. Kasserne var med andre ord organiseret efter forsikringsprincippet helt i overensstemmelse med foreningens selvhjælpsprincip. Argumentet for i 1887 at oprette en sygekasse specielt for afholdsfolk var, at afholdsfolk pr. definition var mindre syge end andre, og at deltagelse i en sådan kasse derfor skulle være billigere end deltagelsen i andre sygekasser. Fortabelse af retigheder i sygekassen skulle dertil være et incitament til at holde afholds-

115. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 17/5 1890; 1/12 1887; 12/12 1888.
116. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 27/10 1886.

løftet. Kassen skulle yde fri læge og medicin (dog ikke hvis lægen ordinerede vin eller brændevin), og til kassens mandlige medlemmer, familieforsørgerne, skulle tillige ydes et mindre pengebeløb pr. sygedag¹¹⁷. Resultatet blev imidlertid, at Sygekassen langt fra kom til at omfatte alle foreningens trængende medlemmer – nærmest ingen – for var man trængende, havde man ikke råd til at stå i kassen. Sygekassens medlemstal forblev således lavt, og udgjorde kun godt 1/10 af afholdsforeningens medlemmer, men dog en noget større andel af forsørgerne. Faktisk udelukkede Sygekassen i flere tilfælde svage medlemmer for restance og for løftebrud. De tabte dermed deres ret til sygesikringen¹¹⁸. Og så var Sygekassen ikke forpligtet overfor de afholdsfolk, der ikke havde indmeldt sig. En måske utilsigtet konsekvens af sygekassens oprettelse var det, at foreningen i 1887 afviste at indsamle penge til et sygt medlem – han kunne have indmeldt sig!¹¹⁹ En begravelseskasse blev oprettet i 1890 – men også efter forsikringsprincippet¹²⁰.

Spareforeningen »Glædelig Jul« havde til formål, at indsamle penge når de var der, og så udbetale dem igen samlet, når der var behov – ved juletid om vinteren. Og så var det svært at »glemme« opsparingen til julen. Foreningen havde nemlig ansat et medlem som bud til at forestå den løbende indkrævning af beløb¹²¹. Ligesom Sygekassen fungerede Glædelig Jul også som en slags social sikring. Kom man i en uforudset situation, kunne man begære sit opsparde beløb udbetalt eller evt. låne på det.

Det var nok, fordi der var så mange drikfældige blandt krigsveteranerne, at kontorist Schultz ønskede, at afholdssagen skulle samarbejde med Våbenbrødrene (krigsveteranforeningen fra 1848), som allerede fra 1887 fik frit lokale i afholdshjemmet¹²². Schultz var også med i oprettelsen af en Forsvarsbroderforening af krigsveteraner fra 1864 i Thisted i februar 1888 – uden at dette dog førte til en overvældende opbakning til afholdssagen fra forsvarsbrødrenes side. Begrundelsen var ifølge »Thisted Avis« – at afholdsforeningen ikke havde Kongen med i sit valgsprog og derfor ikke betragtedes som en god dansk fædrelandssindet forening. Venstrebladet Thisted Amis Tidende, der oftest holdt med Thisted Afholdsforening,

117. Maler Petersen, slagter Aggerholm, brøndgraver Elsted, tømrer P. Jensen smed Anton Larsen. »Thisted Afholdsforening«, i: *Thisted Amis Tidende* 19/3 1887; »Fra Thisted Afholdsforening«, i: *Thisted Amis Tidende* 30/1 1888.

118. Thisted Afholdsforenings Sygekasse. Forhandlingsprotokol 1888 – bl.a. 5/8 1890 blev et medlem udelukket for brud på løftet.

119. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 30/7 1887.

120. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 20/9 1890.

121. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 20/12 1892.

122. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 12/12 1887.

kommenterede dette med, at [højres] militæropdragelse af mange ikke »anses som nogen særlig god Skole for Afhold«¹²³ 1892-listens oplysninger om soldatertjeneste og medlemskab af henholdsvis forsvars- eller våbenbroderforeningerne var nok beregnet på en vurdering af disse sammenlignings effektivitet. Det er tankevækkende, at kun ni af foreningens kendte ialt 51 tidligere soldater var forsvars- eller våbenbroder. Blandt disse ni var der kun fire af de 23 forhenværende drikfældige. Afholdsforeningen fik således fat i mindst 19 fhv. drikfældige soldaterskæbner, som ikke fik hjælp fra de dertil indrettede støtteforeninger¹²⁴.

Selve Afholdsforeningens virksomhed finansieredes for størstedelen ved medlemmernes kontingent, som trængende medlemmer dog kunne fritages for. Og dertil blev overskud fra fester en voksende indtægtskilde. Men Afholdsforeningen var afhængig af støtte udefra. Afholdsforeningens virke var utvivlsomt en støtte for kommunen og kommunens skatteydere, der som påvist af Schultz fik mindsket deres fattigforsørgelsesforpligtelser, men støtten fra byrådet blev dog aldrig overvældende¹²⁵. Bemærkelsesværdigt er det imidlertid, at foreningen modtog en del bidrag fra mange af byens borgere, der ikke var blandt medlemmerne, men som derved ønskede at vise deres sympati for sagen – en slags aflad, der vel egentlig reelt fastholdt afholdsforeningen i en underlegen position i forhold til de velstillede mådeholdsdrikkere? Borgerne var desuden flittige aktietegnere i afholdshjemmet. Også byens Sparekasse og Thisted Bank fandt virksomheden værd at støtte¹²⁶.

Kvindeforeningen

Intet tyder på kvinderne markerede sig særligt stærkt i afholdsforeningen, som det ellers er kendt fra udlandet. Foreningen havde også, når der bort-

123. »Fra et Møde i den herværende Forsvarsbrødre=Afdeling« i: *Thisted Amis Tidende* 7/2 1888.

124. At der var brug for afholdsfolk i forsvarsbroderforeningerne fremgår dog af, at foreningen drøftede at forslå på landsmødet, at dertil kvalificerede Afholdsfolk indmeldte sig i de nu oprettede Forsvarsbrødreforeninger. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 27/4 1889; »Fra et Møde i den herværende Forsvarsbrødre-Afdeling« i: *Thisted Amis Tidende* 7/2 1888; Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 5/3 1887. *Selskabet de danske Forsvarsbrødre for Thisted og Omegn 1888 – 21. Jan. – 1913*, 1913.

125. »Bidrag til Afholdsforeningen Dannebrog«, i: *Thisted Amis Tidende* 14/3 1888.

126. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 17/6 1896, 18/8 1886, 21/12 1889; Thisted Afholdsforening. Kassebog 1886-1901.

ses fra de helt unge kvinder i sammenligning med udlandet, forbavsende få enligstående frøkener som medlemmer. Kvinderne ses afgjort ikke som udfarende eller initiativtagere i denne mødevirksomhed. Faktisk tyder en del på, at de holdt sig i baggrunden: »Der er saa tit paa Mandags-Møderne bleven talt for at faa Kvinderne til at sige et Par Ord, men jeg tænker, at mange maaske ikke har Mod, de undser dem for at staa op og sige noget saadan er det da med mig«¹²⁷, skrev sysersken Andrea Vang i 1894. Andrea Vang var selv ugift i 1894, men blev indmeldt som 16-årig formentlig sammen med sin 48-årige ugifte moder i 1888, og udgjorde nok som sådan et »emanciperet« mindretal i foreningen. Kvinderne viste heller ikke nogen særlig udfarenhed, da Thisted Afholdsforening i 1891 arrangerede et møde med kvindeafholdstatoren Elisabeth Selmer¹²⁸.

Tankevækkende er det dog, at fjorten af kvinderne i Thisted Afholdsforening, mest hustruer til de mandlige kærne- og bestyrelsesmedlemmer organiserede sig i marts 1887 i en Kvindeforening med det formål at indsamle brugbart tøj til foreningens trængende medlemmer. Og »restgruppens« understøttelsesbehov blev for en del afbødet med denne Kvindeforening. Kvindeforeningen samledes regelmæssigt hver 14. dag for at reparere og omsy tøjet tildels sammen med kvinderne fra de mest trængende familier. Arbejdet finansieredes ved at foreningens medlemmer ydede et ugentligt bidrag, men af og til afholdt Kvindeforeningen også bazar over de forarbejdede genstande og fik dermed økonomi bag projektet. Og det var betragtelige beløb, Kvindeforeningen fik samlet sammen. Overskuddet fra Kvindeforeningens arbejde blev en vigtig del af den finansielle baggrund, da Afholdsforeningen var i vanskeligheder med afholdshjemmet i 1889, hvor kvinderne gik ind med en stor pant i hjemmet. Da der endelig oprettedes en understøttelseskasse i 1892, var Kvindeforeningens midler hovedkapitalen.

På trods af, at kvinderne faktisk blev den eneste indtægtsgivende del af afholdsforeningens virksomhed, tyder intet på, at dette medførte en dertilsvarende indflydelse i foreningens anliggender. Kontorist Schaltz og hans tro følgesvend skrædder J. Jensen var henholdsvis sekretær og kasserer i kvindeforeningen. Understøttelseskassens midler blev sammen med de naturalier, der måtte være doneret af foreningens medlemmer uddelt ved juletid til de medlemmer, som foreningens mandlige bestyrelse fandt værdige dertil – ud fra devisen ingen hjælp uden selvhjælp

127. Andrea Vang: 'Et Par Ord til Kvinden', i: *Sjirnen* Juni 1894, s. 44f.

128. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 30/1 1891.

er forsøgt. En ufravigelig forudsætning var det dog, at bidrag først kunne modtages, hvis man i tre år havde opfyldt forpligtelsen (om afhold)¹²⁹.

Forholdet til Arbejderforeningen

Afholdsforeningens selvhjælpsarbejde erstattede dog på ingen måde Arbejderforeningens, der jo som økonomisk forening unægtelig havde mere at dele ud af. Meget tyder på, at de fleste afholdsfolk nok var medlemmer af Thisted Arbejderforening, og som privatpersoner nød godt af de økonomiske fordele deraf¹³⁰. Alligevel var de ikke mange nok til at sikre afholdsforeningen et bidrag til købet af Afholdshjemmet i 1889¹³¹.

Det var næppe tilfældigt, at Thisted Arbejderforening blev central på landsplan i de stadig mere påtrængende diskussioner om (for)brugsforeningernes spiritussalg. De radikale afholdsfolk mente, at da afholdsfolk i deres afholdsløfte havde lovet at bekæmpe alkoholen, kunne de ikke ifølge afholdsforeningens sædvanlige praksis samtidig være medlemmer af (forbrugs)foreninger eller som her af Thisted Arbejderforening, der ikke blot tillod spiritussalg, men også tjente på det. Afholdsfolkernes medlemsskab blev dog forsvaret af Thisted Afholdsforenings første formand, farver Jensen, som en simpel nødvendighed: »Følgen af ikke at kunne staa baade i denne og i Afholdsforeningen vilde være, at man maatte melde sig ud af Afholdsforeningen ... Farver Jensen havde forsøgt at tale ved Arbejderforeningens møder, men uden held. Han håbede dog med tiden at kunne sætte spiritussen ud af Arbejderforeningen. At forbyde afholdsfolkene at være medlemmer dér, ville dog være problematisk. Medlemmerne fik nemlig 10-12 % dividende, og dette var et væsentligt tilskud til byens småkårsfolks økonomi, som folk næppe ville undvære til fordel for afholdsforeningerne«¹³². En for stram politik ville derfor reelt udelukke disse arbejdermedlemmer fra afholdsforeningen – og ikke omvendt! Farver Jensen

129. Thisted Afholdsforenings Kvindeforening, i: *Sjirnen* April 1894, sp. 14; Vedtægt for Thisted Afholdsforenings Understøttelsessfond for trængende Medlemmer, i: *Sjirnen* jan. 1897, sp. 147-148; Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 16/1 1894, 13/1 1896, 5/10 1897, 4/10 1898, 2/7 1898, 21/12 1895; Thisted Afholdsforening, i: *Thisted Amts Tidende* 19/3 1887; Sidsel Eriksen: *Søster Sifverbergs Sorger. En historie om hvordan en søndagsskolelærerinde blev afholdsgagator og feminist, og om hvorvidt den danske afholdsbevægelse blev en kvindebevægelse*, under udgivelse 1991.

130. Thisted Arbejderforening. Forhandlingsprotokol 10/12 1901.

131. Thisted Arbejderforening. Forhandlingsprotokol 15/3 1889, 11/3 1890.

132. Danmarks Afholdsforenings Delegeretmøde d. 28., 29, og 30. Juni 1887, i: *Dansk Afholdsblad* 22/7 1887, s. 226f.

var tydeligvis endnu i 1892 alene om den formening, at Jensen var tydeligvis endnu i 1892 alene om den formening, at forbrugsforeninger godt kunne bestå uden udskænkning af spiritus¹³³. Først i 1913 var afholdssopinionen i Arbejderforeningen blevet stor nok til en helt kompromisløs afskaffelse af spiritushandelen¹³⁴.

Tømmermænd og socialister i afholdshjemmet

Meget tyder på, at afholdsbevægelsen som en småårsbevægelse blev katalysator for arbejderbevægelsen i byen. Var lønnen dårlig eller var der intet arbejde, kunne det efter nogle af medlemmernes mening ikke hjælpe med nok så meget selvudvikling, selvdisciplin og selvhjælp – og det kunne der vel være noget om. Vi ved, at en af afholdsforeningens fremtrædende medlemmer, maler Petersen, var en hovedfigur allerede i 1884 ved et indkaldt »Arbejdermøde«, hvor man ganske vist forgæves søgte at danne en Socialdemokratisk Forening¹³⁵. Foreløbig måtte småårsfolkene i Thisted som i mange andre byer nøjes med at organisere sig i Venstre.

Afholdsbevægelsen var imidlertid den eneste af byens småårsbevægelser, der havde egne lokaler, og dem stillede afholdsfolkene jo gladeligt – mod betaling – til rådighed for andre. Det passede fint ind i afholdsfolkernes kulturkamp, at også arbejdermøder kunne foregå i en afholdende ramme.

Lige fra Afholdsforeningens start havde den tilbudt samlingslokaler for de afholdende læringe. En egentlig lærlingestue blev indrettet i efteråret 1900 i en sidebygning. Dertil fik de unge et værksted uden for restaurationen¹³⁶. En Rejseforening for Håndværkssvende fik også lokaler på afholdshjemmet. Tre gæsteværelser og en svendestue stod til rådighed for udefrakommende svende. Foreningen blev stiftet i 1885 som en Understøttelsesforening under »Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk«. Virksomheden finansieredes gennem svendenes kontingenter og frivillige medlemsbidrag fra byens beboere. Bestyrelsen bestod af flere af de gamle afholdsfolk¹³⁷. Ved at placere rejseforeningen på af-

133. C. C. Hedemann: 'Danmarks Afholdsforenings Aarsmøde i Aarhus den 11.-13. Juli.', i: *Dansk Afholdsblad* 15/7 1892, s. 226.

134. Thisted Arbejderforening. Forhandlingsprotokol 8/2 1903, 2/3 1913, 22/4 1913, 4/9 1913, 12/9 1913, 18/9 1913.

135. 'Arbejdermøde', i: *Thisted Amts Tidende* 28/8 1884.

136. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 23/10 1900.

137. Skomager F. C. Rasmussen, Karetmager M. Nielsen, Skræder N. S. Selmer, Typograf

holdshjemmet sikrede de gamle afholdsfolk unægtelig, at de udefrakommende svende fik et afholdende udgangspunkt for deres virke i byen.

Men også de lokale svendeforeninger benyttede afholdshjemmets lokaler. Af den fagforening af Snedkere og Tømrere, der blev oprettet i marts 1887, synes dog kun en ud af foreningens fem svende og to mestre at være afholdsmænd¹³⁸. En fagforening af Tømrer- og Murersvende lejede sig ind på Afholdshjemmet 1889¹³⁹. Svendeforeningen »Enigheden« fra 1887 fik på deres mødeaftener om tirsdagen lov til at låne af foreningens bibliotek¹⁴⁰.

Vanskeligere var det dog med den Socialdemokratisk Forening, der endelig blev dannet 20. august 1896¹⁴¹, og som naturligt nok hurtigt mødte spors blandt mange af småårsfolkene blandt afholdsmændene. Et øjeblik fra den Socialdemokratiske forening om at leje lokaler på afholdshjemmet var faktisk begrundet i, at hele 3/4 af Socialdemokratisk Forenings medlemmer også var medlemmer af Thisted Afholdsforening eller af en af logerne. Alligevel blev sagen om lokaleleje – mod sædvanen – afvist. Argumentationen for afvisningen gik interessant nok ikke på, at man ville benægte det store medlemssammenfald, men på at man »af hensyn til den skade, det mulig kunde blive for Bevægelsens Rolle, for Tiden [ikke] kunde indgaa paa dette lejemaal.« Om det var af frygt for at blive identificeret med socialismen og derved skabe problemer i samarbejdet med grundtvigianerne og borgerne, fordi man ikke anså socialdemokraterne for at kunne feste uden alkohol, som jo var en forudsætning for lån af afholdshjemmet, eller blot, som afholdsforeningen selv fremhævede, et forsøg på at undgå, at blande politik ind i den tværklassebaserede afholdssapel i samfundet, kan ikke afgøres. Af »Hensyn til den indre og rolige Udvikling« besluttede foreningen nemlig ikke at føre hver enkelt udtalelse under forhandlingerne herom til protokol eller overhovedet at foretage nogen særskilt stemmeafgivning.

Kort efter blev en afstemning alligevel fremtvunget og af resultatet: 51

Jul. Ludvigsen, skomagersvend N. Petersen, rebslagersvend C. Jensen, Former C. B. Andersen: 'Et Par Ord til Overvejelse, i: *Thisted Amts Tidende* 16/10 1886; Rejseforeningens bestyrelse var skomager Rasmussen, Typograf Olsen og former Andersen. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 19/1 1890, 7/1 1895, 14/3 1893, 21/10 1891.

138. 'En Fagforening for Snedkere og Tømrere', i: *Thisted Amts Tidende* 23/3 1887.

139. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 10/5 1889.

140. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 17/9 1887.

141. Thisted Socialdemokratiske Forening. Forhandlingsprotokol 20/8 og 25/9 1896; Smed P. Jørgensen, kasserer, Former P. Hansen, formand, Pottmager C. Pedersen, Bødder L. Madsen, Murer L. Chr. Olsen, Smed Knudsen, Skomager Mathiasen, Murer Anders Madsen, Smed Dysted.

imod og 31 for kan vi se, at socialdemokraterne faktisk udgjorde en væsentlig gruppe i foreningen¹⁴², og deriblandt flere af afholdsforeningens førende medlemmer: foruden maler Petersen, smed Dysted, murer Chr. Olsen, der byggede afholdshjemmet og afholdsforeningens formand i 1890'erne, skrædder J. Jensen¹⁴³.

Noget kunne dog tyde på, at socialdemokraterne i Thisted som i det øvrige land havde lidt tættere kontakt med afholdslogerne. Ovennævnte smed Dysted meldte sig faktisk ind i en af logerne. Og sandsynligvis var der flere med ham. Logelokalet på afholdshjemmet blev da også lånt ud til socialdemokraternes møder¹⁴⁴. Det endte dog hurtigt med et brud på lejekontrakten med logen i september 1898, fordi: »Der var nydt Spiritus i Lokalet« i forbindelse med foreningens to-års stiftelsesfest. En af socialdemokraternes bestyrelsesmedlemmer M. Flindt var tilmed vidende derom. Han fik en irrettesættelse af sine partifæller og ønskede sig derfor slettet af den socialdemokratiske forening. Men Slagter Flindt var også en ustabil afholdsmand. I Schultz' protokol bar han betegnelsen »drikfældig før indtrædelsen«. Han var ugift og 37 år gammel som ekstra erhvervsbetegnelse var parentetisk anført »Skjærsliber«. Faktisk var det selvsamme person, som vi ovenfor så melde sig til afholdsforeningens bestyrelse »som fuld mand« den 14. april 1896 – blot et par måneder før dannelsen af den socialdemokratiske forening. Han må tydeligvis have været afhængig af afholdsforeningens støtte i højere grad end af den socialdemokratiske forening¹⁴⁵.

At arbejderbevægelsen og den socialdemokratiske forening i Thisted som mange andre steder havde et afsæt i afholdskredse er dog en kendsgerning, et udtryk for at begge bevægelser i alt fald i menigmands bevidsthed havde en fælles målsætning i en bedring af småkårsfolkernes økonomiske og sociale vilkår, om end strategierne var forskellige. Byens to førende socialister former Fritz Knudsen og sneedkervend Sven Poulsen, der spillede en stor rolle i Arbejderforeningen og i den begyndende socialdemokratiske organisering¹⁴⁶, var dog bemærkelsesværdigt fraværende i byens afholdskredse.

142. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 15/9 1896, 6/10 1896, 14/10 1896.

143. Socialdemokratisk Forening. Forhandlingsprotokol 15/12 1896.

144. Thisted Socialdemokratisk Forening. Forhandlingsprotokol 18/1 1898.

145. Thisted Socialdemokratiske Forening. Forhandlingsprotokol 3/9 og 19/11 1898. Ifølge Schultz' medlemsliste fra 1892 er Flindt født 1865. Optaget 1/2 1893 nr. 1400, og slettet for brud. Genoptaget 23/1 1895 nr. 1596.

146. Jørgen Elklit, Jens Ole Petersen, Orla Poulsen: *Valg i Thisted, Folketingsvalglisterne 1892 og 1898, 1897*.

Lærer ved Børgekolen M. S. Andersen (1842-1925) var afholdsforeningens forbindelse til det grundtvigske miljø og blev som sådan også en samlingsfigur. Ved en skytte-, folke- og afholdsfest i 1891 talte lærer M. S. Andersen på en gang som afholdsmand og grundtvigsk foredragsholder og forenede dermed de to ideologier i en højere symbiose. Som god grundtvigianer tog han udgangspunkt i det gamle sagn om »Bjovulff som dræbte Trolden Grind«, og talen blev refereret i Thisted Amts Tidende 26/6 1891: »Taleren fandt, at der i det gamle Sagn er givet et godt Billede af Drikkeondet, der døver sine Ofre, overmander deres Vilje og til Slutning, naar det helt har faaet Magten over et Menneske, trækker ham ned i Dybet og drikker hans sidste Hjerteblod«. Lærer Andersen førte siden talen over i sin egen tidligere forbindelse i forhold til afholdsagen: »Jeg har tidligere selv set ned paa Afholdssagen og dens Tilhængere, men saa fik jeg Øjet opladt for, at det var en Pligt baade imod mig selv, Hustru og Børn jeg hele det Samfund, jeg tilhører, at blive Afholdsmand, og nu hader jeg drikkeskikken lige saa ivrigt, som jeg før har sluttet mig til den. Afholdenhed skaffer en sund Sjæl i et sundt Legeme, den virker paa Mordalen og styrker Sædeligheden. Den bringer Lys og Lykke i Hjemmene og sikrer Børnenes og derigennem Landets Fremtid«. Foto Thisted Byhistoriske Arkiv.

Det andet slægtled

»Husk paa, I staar med et stort Ansvar; husk paa, det er Jer, der skal kæmpe i anden Omgang, og det beror paa Jer, om vort Folk skal rejse sig af sin Skjændsel og ryste Drikkeriets Lænker af sig. Og det gjælder derfor om at uddanne sine Ævner saa godt som muligt for at staa vel rustet til at tage Kampen op; ti vel er Afholdssagen en ren borgerlig og menneskelig Sag; men Kampen for dens Fremgang maa alligevel kæmpes med aandelige Vaaben; og det er med Aandens Vaaben, at Sejren skal vindes. Derfor gaar det ikke an at sløse sin Tid bort, ti der vil komme en Dag, da der bliver Brug for alle vel udviklede Evner baade i den ene og den anden Retning. Og det er da saa mit lyse Haab, at der vokser en Ungdom op, der er sig sit Ansvar bevidst, og som med Kjærlighed og Troskab vil tage Afholdstanken op og føre den ud i Livet til endelig og afgjort Sejr«¹⁴⁷.

Opfordringen til »Det andet Slægtled« i afholdssagen kom fra drejer Hans Rasmussen i afholdsbladet *Stjernen* i 1896, som et led i debatten om »Hvad kan der gøres for at opdrage en ædruelig Ungdom«¹⁴⁸? Debatten var foranlediget af, at foreningen i løbet af 1890'erne bevidst havde optaget en masse unge medlemmer, *inden* de fik smag for drikkelag. En del af anden generation var som nævnt de ældre kærnemedlemmers konfirmerede sønner og døtre, men dertil kom en del kvindeligt tyende og unge svende og lærlinge fra byen. De tilsluttede sig ofte til afholdsforeningen gruppevis for at underskrive løftet – ikke usædvanligt i forbindelse med det stadig voksende antal fester på afholdshjemmet.

For fester og gøgl var nu blevet det mest virksomhedsfulde agitationsmiddel blandt de unge. Mest vellykket var den underholdning, der kunne konkurrere på lige fod med eller helst bedre end det, der i øvrigt foregik i byen. Afholdsforeningen gjorde en særlig indsats på sessionsdagen, der nok var mange unge mænds første alvorlige møde med alkoholen¹⁴⁹, men nogle afholdsfolk mente endda, at optagelsen burde ske inden »det første Glas« overhovedet d.v.s. inden konfirmationen, hvor der efter gammel »Uskik og Brug«, som det formuleredes, »klinkes« med gratulanterne,¹⁵⁰ hvorfor foreningen skulle agitere særlig flittigt blandt årets konfirmandhold endnu før konfirmationen. J. S. Schaltz advarede dog imod at udfrit-

147. Hans Rasmussen: Det andet Slægtled, i: *Stjernen*. December 1896, sp. 131-133.

148. Medlemsmødet, i: *Stjernen*. Medlemsblad for Afholdsforeningerne i Thy og paa Hannez. Juli 1895, sp. 49-55.

149. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 1/10 1895.

150. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 14/7 1884; Jens Jespersen: Et Par Ord til Overvejelse, i: *Stjernen* 1895, sp. 86ff.

te byens præster ved at være for aktiv for at »lokke« konfirmanderne til afholdsforeningen¹⁵¹. Han viste vel, at det kunne give problemer.

Det var i det hele taget ikke efter Schaltz' og andre af de ældre afholdsfolks mening sundt at støtte sig på dans og gøgl i ungdomsarbejdet. Frem for alt gik det ud over de svage, at bruge al foreningens energi på gøglet. Polemisk erklærede Schaltz sig derfor enig i den kritik af afholdssbevægelsen, som formuleredes af de religiøse bevægelser: »Vi ere tilbøjelige til at give Missionsfolkene paa Hatten, men vi Afholdsfolk burde undersøge, om vi ikke lede Afholdssagen paa en uheldig Maade, der støder religiøst vakte Mennesker«¹⁵².

Problemet var dog ikke bare dansen og gøglet, men snarere det, at mange af de nye medlemmer ikke følte sig særlig knyttet til foreningen, ikke tog løftet særlig tungt og derfor gik ud og ind af foreningen, som det passede dem. De havde helt andre forventninger til foreningslivet end de ældre og »prøvede« afholdsfolk. Hele debatten om *anden generation* blev derfor et forsøg på at indsocialisere medlemmerne i den afholdende livsstil, som foreningens kærnemedlemmer havde erfaret sig til, var den bedste.

Drejer Hans Rasmussen fortsatte med velmenende forslag til, hvordan medlemsmøderne kunne være med til at knytte de unge sammen: »Det er selvfølgelig ikke min Mening, at der skulde holdes Afholdsforedrag ved disse Medlemsmøder, uden naar det kunde ske lejlighedsvis ved Folk, der bor i eller nær ved Kredsen. Men Interessen maa samle sig om Oplæsning og Sang. Der maa jo da rundt om i alle Kredse være en eller flere, der kan læse ordentligt op af en Bog, og naar Valget af Æmner bliver gjort med Skjønssomhed, er der nok, der kan fængsle Medlemmerne. Der er jo for Eksempel mange gode Fortællinger, baade større og mindre, og der er adskillige smaa Komedier som en nogenlunde øvet Oplæser godt kan magte, og der er mange Afhandlinger i Afholdsbladene, som det ved saadanne Lejligheder var værd at tage frem, og derved kunde de der blive Stof til Samtale om Afholdssagen. Naar først Medlemmerne fik noget af Betydning at samles om en Gang om Ugen, vilde Interessen for Foreningen snart vokse. Medlemmerne vilde snart lære hinanden at kjende, man vilde lære at betragte hinanden som Kammerater, og man vilde meget snart faa Følelsen af at være i et Vennelag, naar man kom sammen til saadanne Møder. Derved vilde der skabes en fast organiseret

151. S. Schaltz: 'Har vi Ansvar?', i: *Stjernen*, Oktober 1895, sp. 105f.

152. [C. C. Hedemann]: Danmarks Afholdsforenings Aarsmøde i Svendborg, i: *Beretning om »Danmarks Afholdsforenings« Virksomhed 1892/93*, 1893, s. 35.

Trop, som kunde være Afholdssagen til megen Støtte ved stadig at sørge for at drage flere og flere med til Møderne»¹⁵³.

Også købmand S. Pedersen fandt det problematisk at optage medlemmer som ikke reelt kendte noget til foreningens virke. De var identitetsløse, og arbejdede derfor ikke reelt for sagen. Han forestillede sig noget lignende som i Norge [og Sverige?], hvor en del medlemmer gik sammen og lærte og øvede hinanden i Oplæsning og i at holde smaa Foredrag, og paa den måde fik flere kræfter i ilden på møderne: »der maa tales lidt om Sagen til de ny Medlemmer, bydes dem velkommen til vort Arbejde osv. saaledes at de kom til at forstaa, det var det alvorlige, vi vilde have Medlemmer paa, og ikke Forlystelserne. Det kunde maaske se ud som jeg vilde have Fornøjelserne væk; nej det vil jeg slet ikke; vi maa byde noget for det, vi tager bort«¹⁵⁴. Selvom dansen var problemet, var der alligevel ikke noget gennemgående ønske om at stoppe den, for hvad skulle ellers være de unges adspredelse. Og så skulle udenforstående – Indre Mission – ikke diktere¹⁵⁵. Det var trods alt bedre, at holde de unges gøgl i en afholdende ramme.

Konsekvensen blev, at disse bestyrelsesmedlemmer begyndte at igangsætte foreningsaktiviteter for de unge parallelt med de tilbud, der ellers var i byen. På initiativ af drejer Rasmussen dannedes en skytteforening, der først kun var tiltænkt afholdtsfolk, men som dog blev åben for alle, der underkastede sig de påtænkte love om afholdenhed¹⁵⁶. En sangforening blev oprettet for alle byens afholdtsfolk. I sangforeningen var både Schaltz og lærer Andersen medlemmer. Den fik dog aldrig rigtig fat i ungdommen¹⁵⁷. Lærer Andersen var i 1890 initiativtager til dannelsen af en aftenskole på afholdshjemmet med dansk, skrivning regning og bogholderi som undervisningsfag¹⁵⁸. Skomager C. Larsen virkede for samarbejde mellem byens gymnastikforening og Thisted Afholdsforening¹⁵⁹.

Men de unge ville skabe deres egne rammer, som også førstegenerationen havde gjort det. De stiftede en dilettantforening i 1893 som underafdeling af afholdsforeningen¹⁶⁰. Og så blev der i 1896 dannet en ungdomsforening, der ganske vist var en del af afholdsforeningen, men som holdt

153. Hans Rasmussen: De lange Aftener, i: *Sjæernen* 1895, sp. 101-102.

154. S. Pedersen: Optagelsen af Medlemmer, i: *Sjæernen* 1896 sp. 180ff.

155. Fra Medlemsmøderne, i: *Sjæernen* 1896, sp. 76f.

156. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 21/4 1896.

157. Fra Thisted Afholdsforening, i: *Thisted Amts Tidende* 30/1 1888; Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 21/10 1889, 12/8 1889.

158. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 25/8 1890, 28/8 1890, 26/8 1891.

159. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 13/5 1900.

160. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 28/11 1893.

sine egne møder – om torsdagen. Et klart brud med afholdsforeningens mandagsmødetradition var det, at ungdommen anvendte den sidste time af deres mødeaftener til danseskole¹⁶¹. Der var tydeligvis hermed sket en klar indholdsmæssig opsplitning mellem generationerne i foreningen.

Tragisk, men nødvendigt har det nok været at opleve, at Ungdomsforeningen i 1897 karikerede den tidligere foreningsformand Schaltz og foreningens første formand farver Jensen ved en revy. Det blev gjort så rammende, at det blev nødvendigt at bede de unge om muligt at gøre det godt igen¹⁶². Dette var den dråbe, der fremprovokerede en diskussion i 1898 af, om det fortsat var heldigt, at Ungdomsforeningen overhovedet stod som et led i Thisted Afholdsforening. Farver Jensen og Schaltz opfordrede faktisk til at samle ungdomsforeningens forskellige aktiviteter: sang, sport og dramatik under én hat i en selvstændig ungdomsforening¹⁶³. Noget tyder på, at denne ungdomsforening blev et led i det grundtvigske ungdomsarbejde. I alt fald ved vi, at foreningen deltog i et kursus for – de grundtvigske – Ungdomsforeninger¹⁶⁴.

Drikkeskikken

Foreningens succes må måles på, i hvilket omfang den formåede at bortskaffe drikkeskikken og igangsætte en levedygtig afholdskultur. Virkningen på foreningens gamle medlemmer rekrutteret blandt byens socialt sårbare befolkning fremstår som åbenlyst positiv. Men meget tyder på, at den gamle afholdsbevægelse omkring århundredskiftet havde nået et møtningsspunkt, hvad angår størrelse. Jo mere succes afholdsforeningen fik, jo mindre brug var der for den, og jo mere havde foreningens ungdom brug for at bryde med de ældre afholdtsfolks restriktive og alvorsfulde linie – for at få det sjovt. Hvorvidt de gamle derfor på langt sigt havde søsat en levedygtig totalafholdskultur er tvivlsomt. Foreningens store kulturprojekt

161. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 21/7 1896, 17/11 1896, 15/12 1896, 7/1 1897.

162. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 3/4 1897.

163. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 26/4 1897, 20/7 1897, 23/7 1897, 3/4 1897, 6/4 1897, 1/7 1897, 11/2 1898.

164. Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 6/11 1903; I Thy var der dog allerede en vis tradition for afholdenhed i ungdomsforeningerne. Allerede i 1894 havde det lokale afholdsblad *Sjæernen* meddelt, at Ungdomsforeningen i Sjørring havde besluttet med 15 stemmer mod 3 at udelukke spiritus fra foreningens møder. Ungdomsforeninger, i: *Sjæernen*, Juni 1894, sp. 45.

om drikkeskikkens afskaffelse mislykkedes nok: det lykkedes ikke at vinde borgerne for afholdssagen.

Alligevel kan der ikke være tvivl om, at afholdsbevægelsen i byen var med til at »flytte flasker« – helt enkelt ved at påvirke afholdstandarden i foreningslivet. Det skete naturligvis rent konkret ved, at der var lukket for alkoholen, når byens foreningsliv lånte afholdshjemmet til deres mødeaktivitet.

Men denne afholdenhed kom på prøve, da grundtvigianerne byggede et højskolehjem, og dets bestyrelse overtog Dansk Forenings tidligere foredragsfunktioner. Derved kom det grundtvigske foreningsliv bort fra både afholdshjemmet – og afholdenheden. Et forsøg på at lave et kombineret nyt Højskole- og afholdshjem mislykkedes, og det lykkedes ikke Schaltz at forhindre, at Højskolehjemmet skulle tillade udskænkning af bayersk øl i lokalerne, og det skønt både lærer Andersen og drejer Hans Rasmussen som medlemmer af begge foreninger arbejdede for at få indføjret et sådant forbud i Højskoleforeningens vedtægter¹⁶⁵. Drikkeskikken i Højskolehjemets lokaler har dog nok været præget en del af fortiden i afholdshjemmet. Der kan heller ikke være tvivl om, at afholdssagen også på landsplan reelt kom til at præge det grundtvigske/folkelige forenings- og folkemødeliv bort fra de gamle drikkeskikke.

Også Indre Mission måtte opgive sin modstand mod afholdenheden. Trods missionens i øvrigt asketiske kristendomssyn tolererede missionen stadig principielt den mådeholdne nydelse af alkohol. Det har utvivlsomt været stærkt provokerende overfor Indre Mission i 1895, da Schaltz i det lokale afholdsblad oplyste: »at Byens Indre Missionske Gæstehjem annoncerer med Ny Carlsberg Ølsorter«, og at gæstehjemmet, efter at han havde gjort nogle af de afholdende indre-missionsfolk opmærksomme derpå, blot flyttede skiltet ind i hjemmets forreste »gjæsteværelse«. Spydigt måtte han derfor betegne Indre Missions gæstehjem som et »Drikkehus«¹⁶⁶. Thisted Indre Mission blev også samme år det første sted i provinsen, hvor der kom et – kristeligt – afholdsarbejde igang med en lille Blå Kors-forening. Anledningen var en enkelt yngre dranker, som missionen – dog uden held – »søgte at rejse ved aandelig og timelig Hjælp,« og ved at yde denne i Blå-Korsregi undgik man, at den pågældende henvendte sig til afholdsforeningen eller Schaltz' »stille arbejde«¹⁶⁷. Der kan dog ikke være

165. M. S. Andersen: En Henstilling, i: *Sjæernen* 1895, sp. 99f; Thisted Afholdsforening. Forhandlingsprotokol 26/8 1895, 5/11 1898; Thisted Højskolehjem. Forhandlingsprotokol 13/2 1899.

166. S. Schaltz: Ny Carlsberg Ølsorter, i: *Sjæernen*. Sept 1895, sp. 93.

167. Det Blaa Kors. Forhandlingsprotokol for Thisted Lokalforening 1895.

tvivl om, at det var den verdslige afholdsbevægelse, der fremprovokerede denne Indre Missionske afholdsvirksomhed – for at holde på folk.

På samme måde kan vi anskue det samlingslokale i Indre Missions regi, der i 1899 blev indrettet som et Ynglinge- og Ungdomshjem i lejede lokaler i Missionshjemmet. Dette nye »hjem« var nærmest parallelt til aktiviteterne i Afholdshjemmet og et forsøg på at samle de unge i afholdende rammer i Indre Missions regi, frem for at de blev fordærvede i afholdshjemmet¹⁶⁸.

Det er nok også takket være afholdsforeningens arbejde, at afholdsoptionen i svendeforeningerne, i Socialdemokratisk Forening, i Arbejderforeningen etc. fik et ikke ubetydeligt omfang efter århundredskiftet, og i alt fald for Arbejderforeningens vedkommende helt overtog og besluttede at opgive spiritushandelen. Kurriøst kan det tilføjes, at afholdsforeningen også fik en konkurrent, der skulle sikre, at værtshusdrikkeriet ikke tog overhånd. En anti-omgangsforening blev stiftet i julen 1888. I følge denne måtte folk nok drikke, men altså ikke mere end de selv og ikke drankerfællesskabet bestemte¹⁶⁹.

Vi har også set, at afholdsfolkene måtte nøjes med – men også taknemligt modtog – en god del forståelse og sympati i brede kredse i hovedsagen konkretiseret i økonomiske tilskud og lokalpolitisk velvilje. Det var en sympati, der anerkendte drikfældigheden som et samfundsproblem. Men det var ikke en sympati, som i større omfang ville underlægge sig afholdsorganisationernes strenge krav til personlig afholdenhed. Ved at modtage støtten accepterede afholdsforeningen vel egentlig de bedre samfundsborgeres fortsatte mådeholdsdrikkeri!

Der kan dog ikke være tvivl om, at afholdsbevægelsen havde fået sat afholdssagen på den offentlige dagsorden. Med indgangen i det nye århundrede begyndte afholdsforeningen – især de ældre kærnemedlemmer derfor at forandre strategi fra at bekæmpe drikkeskikken *kulturelt* til at begrænse drikkeriets udfoldelsesmuligheder ad *politisk* vej.

Afholdsbevægelsen blev den kulturelle forudsætning for gennemførelsen af de store lovgivningsinitiativer på alkoholområdet, der reelt begræn-

168. »Hjemmets Formaal er, at de unge Mænd her skal kunne tilbringe deres ledige Timer i et Par pæne Værelser. ... Medlemmerne af Hjemmet kan her skrive Breve, og læse Blade og Bøger af kristeligt Indhold, ligesom der vil blive holdt ugentlige Møder med Foredrag og Diskussion i Indre Missions retning. Hjemmets hele Indretning gjør et hyggeligt og venligt Indtryk. Monteringen er ny og tidssvarende, og alt bærer Præg af Jævnhed og Soliditet.« 'Indvielsen af »Kristelig Forening for unge Mænd i Thisted«, i: *Thisted Amt Tidende* 28/10 1899.

169. Antiomgangs-Foreninger, i: *Politiken* 19/1 1888. Optrykt efter den lokale dagspresse.

sede drikkeriet, og som reelt løste »Det andet stavnsbånd« – for en tid. Men selve Schaltz' projekt om at udrydde drikkeskikken og indføre totalafhold mislykkedes. Afholdsbevægelsen var ikke stærk nok til at skabe en selvgroet og levedygtig totalafholdskultur.